

Nr 33 September 2024

drabblrikan

Nevopan palla marro buttipa dran Frantzwagner kettanepa

I detta nummer:

- Sid 2 - Om Drabbrikan
- Sid 3-6 - Nevopan - Nyheter
- Sid 7-9 - Om öppen diskriminering av romer i Tjeckien – av Jonas Wilson-Stoltz
- Sid 10-12 - Kort om en romsk familjs historia i Sverige – av Raymond Husac
- Sid 13-14 - Ett besök från Assaria – av Sebastian Casinge
- Sid 15-19 - En dansk *Rejsendes* självbiografi skriven 1866 – *Brottstycken från mina erinringar*, av Casper Abrahamsen Bastrup – red. Peter Bakker och Jon Pettersson
- Sid 20 - Ett Rejsende-språk i Danmark – av Peter Bakker
- Sid 21-25 - Om Kjeltringspråket. Av *M. Møller* – översatt av Peter Bakker
- Sid 26-38 - Rundgång i forskningen angående begreppet "tattare" – av Arvid Bergman
- Sid 39-47 - Studieresa till Förintelsens romska minnesplatser i Polen – av Jon Pettersson
- Sid 48-55 - Svanarna i Wien – av Robert Brisenstam
- Sid 56 - Om Frantzwagner Sällskapet

Drabbrikan, Frantzwagner Sällskapet, Box 160 16, 250 16 Helsingborg.

Omslagsfoto Sofie Lindberg

Ansvarig utgivare Arvid Bergman

Redaktör Jon Pettersson

ISSN 2003-6256 Swish 123 071 64 64

Om Drabbrikan

Vårt första nummer av Drabbrikan publicerades i december år 2016 och utvecklades då från ett nyhetsmejl som gått ut sedan 2013. Sedan dess har antalet artiklar, skribenter och läsare konstant ökat.

Vår grundidé är att Drabbrikan ska vara kostnadsfri och fullt tillgänglig via webben. Det ska inte ställas varesig fysiska, ekonomiska eller andra krav på den som önskar att ta del av dess innehåll. Drabbrikan ska vara fullt tillgänglig för alla som önskar att ta del av det vi skriver. Man ska själv kunna avgöra när och var man tar del av Drabbrikan. Det digitala formatet .pdf kräver inte några kostnadskrävande program. Drabbrikans format är A4 och tillsammans med våra tillämpade teckenstorlekar den läsbar direkt på de flesta smartphones, läsplattor och datorer. A4-formatet är standard för utskrifter vilket innebär att den som önskar och har utskriftsmöjligheter också kan skriva ut enskilda artiklar eller Drabbrikan som helhet. Vi strävar efter att texterna ska vara skrivna på en svenska som medför bred mottaglighet och innehållet ska vara populärvetenskaplig samt kunskapshöjande. Innehållet ska vara kopplat till källor och dokumentation som också ska anges i respektive artikel. Vi tar sikte på att presentera en nyanserad bild över vår minoritets historia i Sverige och tillrättalägga felaktigheter som återges i berättandet av vår minoritets historia. Detta för att därigenom avdramatisera vanföreställningar om oss samt att skapa förutsättningar för individer inom vår minoritet att få kunskap om sin historia. Då för att man liksom individer ur många andra folkgrupper ska kunna känna stolthet över sin bakgrund och vem man är.

Redaktionen för Drabbrikan

Arvid Bergman & Jon Pettersson

Med stöd från

KULTURRÅDET SKÅNE

Nevopan Nyheter

Resandefolkets dag firad i Helsingborg

Sedan 2012 har den 29 september har kommit att uppmärksammas såsom Resandefolkets dag och runtom i vårt avlånga land uppmärksammades dagen på olika sätt. På Dunkers kulturhus i Helsingborg anordnade Frantzwagner Sällskapet ett publikt evenemang av för att synliggöra de resande och deras bidrag till det svenska kulturarvet.

Bilderna i artikeln är tagna av Jon Pettersson.

Programmet som varade omkring en timma hade komponerats av Jonas Wilson-Stoltz och innehöll typiska resandevisor, som vissa var äldre än andra. Lajla Kronqvist, som är traditionsbärare, framförde visor som gått i muntlig tradition inom den kända och musikaliska Brolinasläkten. En av dem sjöngs på den skånska varieteten av romani som knappast talas av någon längre. Visan handlade om en resande som åkte runt och sålde tvål. Historien förtäljde att en del människor kunde var väldigt elaka mot honom och när han blev bespottad eller illa behandlad lade han in någonting i tvålen. När den användes så blev den som tvättade sig med den, istället för att bli ren i ansiktet, alldeles kolsvart. Visan väckte förstås till skratt och munterhet bland publiken som förstod språket och för den övriga församlingen när Lajla berättade om dess innehåll.

© Frantzwagner Sällskapet

Sonny Johansson spelade och sjöng fler välkända resandevisor, som Burobängen och Karelius visa, i egen tappning. Mellan visorna fick publiken ta del av anekdoter kring visorna som komplementerades av Jonas på flygeln. Frantzwagner Sällskapets ordförande som välkomnade publiken kom också upp på scenen mellan visorna. Han satte visornas berättelser i ett historiskt sammanhang och gav korta redogörelser för de resandes historia i Sverige.

Att uppmärksamma Resandefolkets dag är en ny företeelse som många inte ens känner till. Och som Jonas Wilson-Stoltz påpekade var det inte bara Resandefolkets dag utan också "det svarta guldets dag", dvs. kaffets dag. Därför passade det väl med de give-aways som publiken fick, nämligen i tygpåse med Frantzwagner Sällskapets logga, en flaska mineralvatten, tablettaskar och en paket kaffe. Evenemanget som hölls för första gången i denna tappning var ganska välbesökt och uppenbarligen uppskattat av den breda publiken.

Redaktionen

Minnesdag för Auschwitz mördade romanifolk

Inom EU är den 2 augusti sedan 2015 en officiell minnesdag för de ca 4.300 kvinnor, äldre och barn av romanifolk som mördades i Auschwitz-Birkenau mellan den 2 och 3 augusti 1944. Förintelselägret hade en särskild avdelning med namnet "Zigeunerlager" dit romanifolk från kanske främst Tyskland deporterades. Redan i maj 1944 hade SS-ledningen för Auschwitz beslutat att de kvarvarande fångarna i "Zigeunerlager" skulle avrättas. Men när de gick in för att tömma lägret den 16 maj gjorde människorna där motstånd genom att barrikadera sig med egen-tillverkade vapen. Deras motstånd satte stopp för SS-männens planer – för en tid. Under sommaren togs

arbetsföra män och kvinnor successivt bort från lägret. I bästa fall skickades de vidare till andra läger och i värsta fall mördades de. Slutligen gick SS-männen in i avdelningen på natten mellan den 2 och 3 augusti. Allihop av de kvarvarande sinterna och romerna som fanns där fördes till gaskamrarna och mördades. Händelsen är känd eftersom några polska politiska fångar som skötte administrationen i lägret gömde undan liggarna innan SS-männen hann förstöra dem när den sovjetiska röda armén närmade sig. Lägret befriades den 27 januari 1945.

Redaktionen

Konferens och minnesceremoni kring Förintelsen

I Polen anordnades den 1 augusti en konferens med namnet "My testimony is for young people" av European Holocaust Memorial Day for Sinti and Roma. Vi var inbjudna men dessvärre kom livets snårigheter emellan och vår representant kunde inte åka dit. Vi har talat med Mia Taikon på Forum för levande historia som var där för myndighetens räkning. Hon berättar att man inte hade organiserat någon delegation och konferensen sammanföll med myndighetschefen Petra Mårselius semester. Mia tvingades själv bryta sin semester i Italien för att kunna åka till Polen för att delta vid konferensen och högtidlighållandet den 2 augusti.

Laederich från Schweiz och Fred Taikon samt förra svenska europaparlamentarikern Soraya Post.

Soraya Post hälsar på Romani Rose. Bild: Zentralrat Deutscher Sinti und Roma.

Mia Taikon med pappa Fred och okänd kvinna till höger. Bild: Zentralrat Deutscher Sinti und Roma.

På organisatörens webbsida kan man läsa om de olika punkterna på programmet och se bilder från konferensen. En rad kända organisationsföreträdare såsom Romani Rose från Tyskland, Stéphane

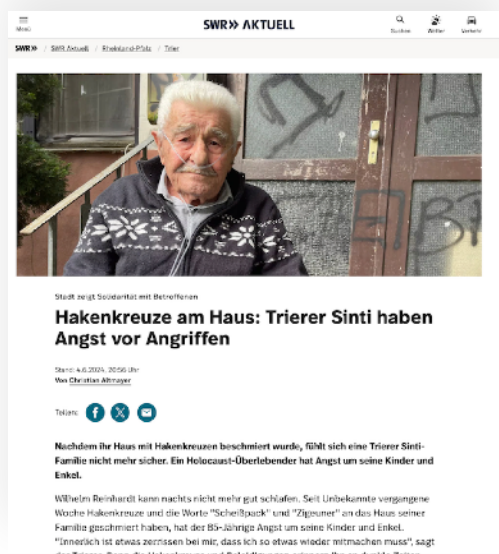
På Auschwitz-Birkenau anordnas dagen därpå en stor minnesceremoni med tal från bl.a. Europarådets ordförandes, Theodoros Roussopoulos, som sade: *"Minnet är ett grundläggande cement i vårt kollektiva europeiska medvetande. Utan minne finns det inget förflutet, tror många. Jag ska säga dig att utan minne finns det ingen framtid."* Dessa ord är sannerligen att ta till fasta på.

Redaktionen

Nazistiska hatbrott mot sinter i Tyskland

Strax innan midnatt i den 3 juni klottrade okända gärningsmän hakkors och förolämpningar som "skitpack" på ett hus i tyska staden Trier. Husets fasad vätter mot en oupplyst gata och i huset bor den i 85-årige Förintelseöverlevaren Wilhelm Reinhardt. Dådet har fått stor uppmärksamhet i Tyskland och har fördömts i media av bland andra borgmästaren i Trier, Elvira Garbes (Die Grüne).

Sedan dådet inträffade i juni har organisationer och politiskt aktiva sinter har besökt Trier och träffat såväl den drabbade familjen Reinhardt som stadens styre och polis. Medias bevakning av händelsen har fått stor uppmärksamhet i Tyskland. Landet brottas just nu med ett växande missnöje bland befolkningen och detta riktas bland annat mot minoritetsgrupper. Och det är inte första gången detta sker i Tyskland.

Tidningen SWR skrev om dådet dagen därpå.

Wilhelm Reinhardt blev som barn till en sinter och en judisk kvinna offer för naziregimens brott mot de båda folkgrupper hans föräldrar hade sina rötter i. Det aktuella dådet river upp hemska minnen från de traumatiska upplevelser Reinhardt fick erfara under sina tidiga barndomsår. Ska historien verkligen upprepa sig? Det frågar sig familjen Reinhardt, som har bott i sitt hus väldigt länge. Aldrig tidigare har de

känt sig otrygga men numera vågar de knappt vistas ute längre. Dottern Barbara berättar att hon hörde familjens labrador skälla vid 23.30-tiden och tittade ut genom fönstret och kunde då höra något på gatan. När hon tände ljuset hördes en scooter starta och köra iväg. "Jag tror att eftersom vi tände ljuset blev gärningsmännen störda och flydde. Kanske mer hade hänt annars.", säger Wilhelm Reinhardt.

Drygt en vecka efter dådet besökte den förre europaparlamentarikern Romeo Franz (Die Grüne) familjen Reinhardt i Trier. I samband med besöket träffade Franz, som numera är generalsekreterare för Bundesvereinigung der Sinti und Roma (BVSR), stadens borgmästare och polischef.

Incidenten mot familjen Reinhardt i Trier är bara en av flera attacker mot sinter i Tyskland under det senaste året. Liknande händelser har även ägt rum i orterna Neumünster, Flensburg, Koblenz, Leiwen vid Mosel och Wittlich. Efter medias rapportering och de möten som stadens styre och polis haft med organisationer som företrädare sinter. Från attacken på Reinhardts bostad finns inga spår och polisen bedömer chansen att få tag i förövarna som mycket små. Statistiken visar att 250 hatbrott begicks i regionen under 2023 och man ser inga tendenser på att hatbrotten kommer att minska. Staden har i vart fall tagit på sig ansvaret för att ta bort klotret från familjens hus och har även lovat att sätta upp gatubelysning i den bekmörka gatan bakom huset. Polisen har också utökat patrulleringen för att genom sin ökade synlighet öka tryggheten för stadens invånare.

Antiziganistiskt grundade hatbrott är något som man överlag inte har så goda kunskaper om inom polisen, berättar Romeo Franz, och säger att man nu ska göra utbildningssatsningar inom polisen.

Redaktionen

Minnesceremoni i Berlin den 2 augusti

Många olika former av högtidlighållanden hölls på platser runtom i Europa den 2 augusti. Frantzwagner Sällskapet hade bjudits in att delta vid flera av de som hölls utanför Sveriges. Det bestämdes att jag i egenskap av organisationens företrädare skulle fara till Berlin och delta vid ceremonin där.

Halv nio på kvällen inleddes minnesceremonin över de sinter och romer som blev offer under Förintelsen, med dikter på tyska, engelska och romani. Efter dem följde två inledningstal av Uwe Neumärker, som är direktör för stiftelsen Denkmal für die ermordeten Juden Europas, och av ordföranden för den tyska organisationen Roma Trial, Hamze Bytyçi.

Hamze Bytyçi & Uwe Neumärker. Foto: Mike Schmidt

Det cirka två timmar långa programmet innehöll musik och vittnesmål från Förintelseöverlevare och

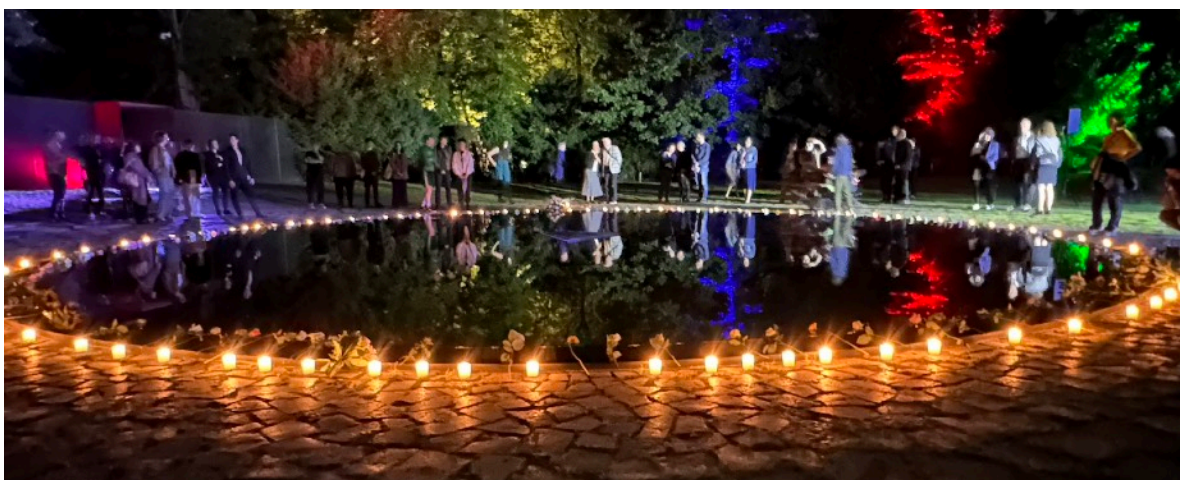
efterlevande. Manja Schücker-Weiss, från Verband Deutscher Sinti und Roma i Baden-Württemberg, var en av dem och hon talade om vikten av att aldrig glömma. De flesta av hennes släkt utrotades under Förintelsen, bara för att de var sinter.

Manja Schücker-Weiss. Foto: Mike Schmidt

Kvällen avslutades med gemensam nedläggning av blommor kring den spegelblanka damm som utgör minnesmärke över Förintelsens sinter och romer. Ceremonin ackompanjerades av turkiska toner från Tayfun Guttstadts flöjt och vacker stråk- och klaviaturmusik från de två sinterna June Heilig på violin och Sergej Hartmann på klaviatur.

Jon Pettersson

Minnesmärket över de sinter och romer som mördades under Förintelsen är beläget strax intill tysklands Bundestag.

Foto: Jon Pettersson

Om öppen diskriminering av romer i Tjeckien:

- Berättelsen om Vlad, musiken som förenar men en grå verklighet som består

I den pittoreska byn Pecka, belägen i de tjeckiska bergen, hålls en årlig countryfestival i juli månad, som lockar besökare från hela landet. I år var jag inbjuden att spela tillsammans med två musikerkolleger. Vi har varit där även ifjor och då var det precis som i år en folkfest av musik, gemenskap och glädje. Men bakom den glittrande ytan finns en djupgående och oroande verklighet av diskriminering som i år drabbade en romsk man som hade kommit dit för att uppträda. Vlad som mannen heter är en begåvad gitarrist, vars talang verkligen kan lysa upp en scen, men han bär också på det tunga arvet av att vara rom. I ett land där man uppenbarligen helt öppet kan behandla människor med romsk bakgrund sämre än hundar så blir Vlads liv och karriär betydligt svårare än för många andra.

När vi anlände till Pecka var stämningen på festivalen elektrisk. Folk samlades för att njuta av musiken, dansa och umgås. Men redan under vår första kväll hörde vi viskningar om en man som hette Vlad. Det var som om hans namn var förknippat med en osynlig skugga av fördomar. "Var försiktig med honom," sa några av de andra musikerna. "Han är 'gypsy' och det kan bli problem." Jag kände en obehaglig klump i magen. Hur kunde man döma någon enbart utifrån sin etnicitet? Vlad var på plats i sällskap av Jarek som vi känner sedan tidigare. Jarek är sinter – som på sätt och vis är den tjeckiska motsvarigheten till oss resande – och väldigt god vän med Vlad. Han spelar fiol och är alltid välvilligt inställd att "jamma" och latta tillsammans med andra musiker. Kvällen innan festivalen berättade Jarek att Vlad är välkänd i de lokala musikaliska kretsarna. När vi fick höra honom spela så visade det sig att hans fingerfärdighet på gitarren var oförneklig och hans passion för musiken smittade av sig på alla som hade turen att höra honom spela. Men hans romska bakgrund gjorde att folket i samhället såg på honom med skepsis. Fördomar och stereotyper om romer är uppenbart väldigt djupt rotade i den tjeckiska kulturen, och Vlad är bara en av många som får betala det höga priset för detta.

Under festivalen fick jag möjlighet att både prata och spela med Vlad. Han var ödmjuk och vänlig man, med en glimt av beslutsamhet i ögonen. "Musiken är mitt liv," sa han. "Det är det enda som verkligen betyder något för mig." Men hans ord var samtidigt fyllda med sorg. Han berättade om de otaliga gånger han blivit nekad spelningar på grund av sin etnicitet, trots att han var mer än kvalificerad än många andra musiker. "Det spelar ingen roll hur bra jag spelar. Många ser bara min hudfärg och min bakgrund," förklarade han. Det han berättade kunde man med blotta ögat se och förstå. I samma minut som Vlad och Jarek gjorde entré i paviljongen som utgjorde sällskapsytan för festivalen, strax utanför restaurangen på Pecka Camp, den lokala campingplats där countryfestivalen hölls, så dök även en svartklädd vakt upp. Han placerade sig i entrén och

satte direkt tonen med att säga: "Det är okej att ni spelar lite om inte ni väsnas eller ställer till med något". Jag reagerade på detta men sa ingenting. Anledningen till att jag reagerade var för att där vid ställplatsområdet stod ett stort tält med bänkset som var fullproppat med folk som drack, spelade och sjöng. Det var nästan som en glad, högljudd men trevlig midsommarfest där alla sjunger med i någon gammal svensk slagdänga. Tältet var fyllt med både festivalbesökare och campinggäster, men där fanns ingen vakt innan Vlad kom dit. Vakten som nästan var två meter lång stod i vår närhet och stirrade bestämt på bordet där vi satte oss. Vårt sällskap bestod av mig och mina medmusiker Edward och Joakim, från Halland, och så var det Jarek, Vlad och omkring ett tiotal personer till.

Vlad satt lite för sig själv och för mig var det tydligt hur fördomarna var för starka för att någon av tjeckerna skulle göra honom sällskap. Det var med andra ord inte trångt på Vlads bänk. Vi spelade och sjöng och alla hade varsitt glas öl framför sig, utom Vlad. Och gissa om förvåningen bland människorna på plats när jag reste mig upp och frågade Vlad om jag fick bjuda på en öl. Vlad tackade ja, och jag gick för att beställa. Damen i kassan sade att jag som musiker på festivalen inte behövde betala för mig. När jag svarade att det inte var till mig utan till gitarristen så svarade hon med förfärad blick "But he's gypsy!". Jag svarade att för mig, som är från Sverige, så spelade det ingen roll, vi gör inte skillnad på folk och folk. Hon tittade på mig med skepsis och skakade på huvudet. Jag fick ölen som jag betalade och gick tillbaka för att fortsätta spela, sjunga och prata. När folk vid bordet såg att jag gav Vlad ölglaset så sade flera av dem till mig ... han där är ju "gipsy" sa dom... det vet du va? - Jo, jag har fått detta påtalat för mig vid ett flertal tillfällen. Det är lugnt svarade jag. Det spelar väl ingen roll? Men det var ju tillfället att bjuda på en öl dom reagerade på. Tänk om det blir stökigt?

Diskrimineringen mot romer i Tjeckien är en utmaning som inte bara handlar om fördomar, utan också om systematiska hinder. Vlad berättade om sina erfarenheter av att få sina ansökningar om stipendier och stöd avvisade, trots att hans musikaliska talang var uppenbar. "Det känns som att jag kämpar mot vinden," sa han med en bitter smak av förtvivlan. "Jag älskar att spela, men ibland undrar jag om det ens är värt det."

Trots motgångarna fortsatte Vlad att spela. Han deltog i festivalen i Pecka och fick en chans att uppträda. När han klev upp på scenen, med sin släta gitarr i handen, tystnade publiken. Jag såg hur han tog ett djupt andetag, som om han samlade all sin energi och sin passion för musiken. När han började spela, försvann all tvekan. Hans fingrar dansade över strängarna och skapade en melodi som berörde alla. För en kort stund, under den klara tjeckiska natten, glömdes alla fördomar och publiken bara njöt av musiken.

Men när konserten var över, kom verkligheten tillbaka. Jag hörde kommentarer från publiken, om hans etnicitet. "Han spelar bra, men han är fortfarande 'zigenare'!" sa en man i publiken. Det var som om musiken, som borde förena oss, istället blev en påminnelse om de klyftor som fortfarande fanns i samhället. Vlad var inte bara en gitarrist; han var en symbol för kampen mot fördomar och diskriminering.

Under festivalens gång blev jag mer medveten om den öppna diskrimineringen som romer än idag möter i Tjeckien. Det handlade inte bara om individuella attityder, utan om en djupgående struktur av ojämlikhet. Många romer har begränsad tillgång till utbildning, jobb och sociala tjänster. De kämpar mot en cykel av fattigdom och marginalisering, och Vlad var inget undantag. Trots sin talang och hängivenhet för musiken, stod han ändå för någon slags acceptans med vardagen utifrån den faktiskt öppet diskriminerande faktorn som

föregick. Mötet med Vlad minns jag med glädje. Vi spelade tillsammans på "jammet" dagen innan tillsammans med Jarek i paviljongen på Pecka Camp. Vi hade en fin afton tillsammans med ett par andra musiker - trots alla "varningar" om att Vlad var "gipsy" eller som många uttryckte det - "he is a good guitarplayer, but he's gipsy".

Inom mig bubblade det också upp en massa frågor. Var det läge att nämna något om mitt eget ursprung och därmed också stå upp för Vlad? De gjorde ju uppenbart en stor skillnad mellan Jarek, som var sinter, och Vlad som var rom av någon annan romsk grupp. Jarek var fullt accepterad och kallades inte 'gipsy'. Nej, det vore nog ingen god idé att nämna något om min egen bakgrund. Min upplevelse i Pecka gjorde att jag lite bättre kan föreställa mig hur livet kanske såg ut för mina egna äldre och bortgångna släktingar här i Sverige. Historier om diskriminering och trakasserier som de drabbades av har jag hört otaliga, men dessbättre inte själv behövt uppleva. Det närmsta jag kommit detta är att få bevittna hur Vlad behandlades.

Jonas spelar tillsammans med Vlad på hans gitarr, till publikens förfäran. Privat bild

Lite innan det var dags för oss att avrunda kvällen och knyta oss i stugan vi fått, kom den svartklädda vakten fram till vårt bord. Han sa åt Vlad att det var dags att gå. När Vlad reste sig för att eskorteras ut från festivalplatsen vände han sig mot oss för att tacka och ta avsked. Allt avslutades med att vi gjorde Vlad häpen genom att högt säga högt – "lattcho ratti".

Denna lilla språkliga gemensamhetsfaktor och ledde till stora leenden på läpparna hos både Jarek och Vlad. Vakten tog Vlad i armen och tittade undrande på oss när han ledde honom ut ur tältet. Jag kunde se att han undrade vad vi sagt. Jo egentligen inget annat än den enklaste och mest naturliga fras man säger när man bryter upp inför natten, nämligen godnatt!

Jonas Wilson-Stoltz

Kort om en romsk familjs historia i Sverige

Av Raymond Husac

Sedan en tid har jag och min fru Mona gjort illustrationer för Drabbrikan och det har väckt mitt intresse att få veta mer om min egen familjs historia. Min farfar föddes i början av 1900-talet någonstans i Sverige. Det är i alla fall vad som har berättats för mig. Under en stor del av sitt liv var han musiker och reste ständigt omkring med familjen mellan olika spelningar. De hade ingen fast bostad. Inte för att farfar var musiker utan för att han var "zigenare". Jag vet att många nu för tiden tycker att man inte ska säga "zigenare" utan istället säga romer. Men jag har själv alltid både sagt och blivit kallad "zigenare", så jag tycker att jag har all rätt i världen att säga och skriva så. Det vore väl ändå höjden av rasism om jag inte själv fick välja att kalla mig det jag vill bli kallad. Men som sagt, det är bara min åsikt.

När farfars familj kom till Sverige vet jag inte exakt men det får väl bli en sak att forska vidare i. Vi hör alltså till de svenska zigenarna som jag och många med mig säger och tillhörandes den grupp som kallas Lovara. Själva har vi alltid utgått från vår familj eller släkt, men vi räknas in under samlingsnamnet svenska romer. Genom mitt arbete med Drabbrikan har jag på senare år stött på många nya namn, som t.ex. valakiska romer och arli. kalderasha, sinti och kale osv var känt sedan tidigare. Det finns många romska grupper, som skiljer sig på olika sätt, i kulturen och i språket. Varför just "Romer" blivit samlingsnamnet vet jag inte, kanske kommer det ifrån att det är en försvenskad variant av "ame rom" som vi säger om oss själva, eller språket vi talar heter Romanes, på vårt språk, eller romani på svenska. Men som ändå tycks ha samma ursprung. Och det är alltid lika kul att få veta mer om vår historia. Det kommer bli en intressant resa att ta reda på hur kopplingarna finns.

I min egen familjs fall var det först i mitten av 50-talet farfar kunde ordna en fast bostad. Trots det fortsatte familjen att resa ända in på sent 60, början på 70 - talet och spela på lokal och dansbanor i Sverige och i Norge. Det gav familjen mat på bordet och tak över huvudet. Idag är detta livet ett minne blott. Numera är vi helt bofasta och har andra sätt att försörja oss på. Men det är viktigt att minnas hur de kämpade för sin överlevnad förr. Många gånger så talar man bara om de tråkiga delarna, men man ska komma ihåg att allt var inte pest och pina. Det finns många fina saker att berätta om. Jag kommer att fördjupa mig mer i min egen historia och förhoppnings roa er med den. Men först börjar vi med en allmän liten story som berättar lite allmänt om vår gren, sedan skall vi fördjupa oss i VÅR historia.

Lovara-romerna (delar av de svenska zigenarna, numera av vissa kallade för Romer) har sitt ursprung i Ungern och Transsylvanien och började på 1800-talet röra sig genom Europa. Under slutet av 1800-talet sökte några av dem sig till Tyskland, där de bodde en tid innan de började vandra vidare mot Norden, bland annat till Sverige i slutet av 1800-talet.

De slog sig ofta ner tillfälligt i mindre städer och byar, och mötte liksom andra romska grupper stor misstänksamhet från den svenska befolkningen och myndigheterna. Ofta blev de förvisade till någon utkant för att slå upp sitt läger.

Precis som andra romska grupper levde lovara som nomader under den här tiden. De försörjde sig främst som hästhandlare, musiker, förtenning, spådom etc. Trots sin skicklighet inom handeln med hästar, var de utsatta för samhällets fördomar och marginalisering.

Under tidigt 1900-tal mötte de svenska romerna hårt motstånd från svenska myndigheter, som försökte begränsa deras möjligheter att slå sig ner och leva ett permanent liv. Många blev hänvisade till att resa mellan städer, där de ofta nekades grundläggande rättigheter..

Under andra världskriget drabbades de hårt i Europa, då många romer blev offer för nazismens folkmord. De som bodde i Sverige under kriget undgick denna direkta förföljelse, men de levde fortsatt i en utsatt situation, med begränsade rättigheter. Det fanns vissa stora läger runt om i Sverige under denna tid..

Efter andra världskriget blev livet gradvis lättare för dem i Sverige, även om diskriminering och marginalisering kvarstod. De önskade få bättre rättigheter och möjligheter till permanent bosättning och social integration och fick stor hjälp av en politiker vid namn John Takman.

På 1950- och 60-talet började många av de svenska romerna, slå sig ner permanent, även om de mötte stort motstånd. På 1970-80 talet blev även bilhandel en väsentlig del av deras arbeten och började nu inlemmas rejält i det svenska samhället. Trots detta behöll gruppen många av sina traditioner, bland annat sitt språk och sina kulturella seder.

Idag är Lovara och de andra grupperna en del av Sveriges erkända romska minoritet. Även om de mött stora historiska svårigheter, arbetar de aktivt för att bevara sin kultur och sitt språk, samtidigt som de kämpar för ökad social rättvisa och erkännande i det svenska samhället.

Ett besök från Assaria

Den 16 november 1840 fick den norske kursmeden Kristian Fredriksson sitt pass påskrivet i Gävle landskansli. Landskansliet var en del av Gävleborgs länsstyrelse och hade sina lokaler på Gävle slott.

Kristian reste med sin hustru Lovisa "Loa" Glad och parets två barn. Passet var utfärdat i Oslo i augusti och Kristian titel - kursmed - motsvarar djurläkare. Kanske utförde han även hovslageri. Från Gävle fortsatte färden söderut med häst och kärra, mot Västerås. Där kom familjen att gripas i Svedvi efter att ha avvikit från stora landsvägen och tiggat i gårdarna. Kristian berättade att de senaste åren hade familjen haft sin hemvist i Hedmarken där han livnärt sig på att bota hästar. Familjen sändes över Örebro och Karlstad med fångskjuts till den norska gränsen.

En som var med på resan var parets dotter, som vi ser på fotografiet ovan. Hon hette Caroline Glad och var född omkring 1838.

I prästen Eilert Sundts klassiska bok om norska resande intar Kristians och Loas familj en central plats. Sundt menade att det nog inte fanns någon annan resandefamilj i Norge som så rastlöst vandrat omkring i landet. Han hade lärt känna dem när han som fängelsepräst i Oslo år 1847 förberedde Kristian till dopet. Kristian hade inte stått anklagad för något brott, han saknade bara all kunskap om religion. För Sundt berättade Kristian om resandelivet och om språket romani, som de resande ärvt efter sina förfäder.

Mot familjens vilja blev parets två döttrar placerade på stadens barnhem. Sundt skriver att barnens svarta hår och hud väckte "forsamlingens undrende og deltagende opmærksomhed". Sundt gör på flera ställen stor sak av familjens främmande utseende. Den äldre systemen rymde, men den åttaåriga Caroline väckte gott hopp. Hon konfirmerades och kom i tjänst i Oslo, men rymde sedan, hon med.

Kristian och "Loa" är även huvudpersoner i Harald Meltzers novell "Et fante-par", skriven omkring 1850. Där sägs att Kristian var hästdoktor och "Loa" sydde rosor och blommor av färgat ullgarn till fickor och bröstdukar samt åtog sig att kurerat alla slags sjuka husdjur. Hon sysslade därutöver med signeri, besvärjelse och spådom.

Så småningom fick familjen genom myndigheternas försorg en stuga i Elverum. Kristian tillverkade där kammar, knivskaft, videkorgar och åtskilligt av mässing som familjen gick omkring och sålde. De fastboendes motvilja mot familjen har beskrivits av Sundt i en senare skrift. Både Caroline och hennes mor tiggde och kunde uppträda hotfullt. Man trodde allmänt att de kunde orsaka boskapen skada ifall man nekade dem något.

På sina resor hade familjen med sig hund och gevär. Därför bestämdes att familjen inte fick resa tillsammans, det var Kristian ensam som hade rätt att gå omkring med sitt hantverk. Dottern Caroline gav sig trots detta förbud ibland ut på "fantestien", det vill säga längre resor tillsammans med andra resande. Hennes två små barn togs snart ifrån henne av myndigheterna.

Fotografiet av Caroline är förmodligen taget av polisen i Oslo, kanske under 1870-talet. Kameratekniken uppfanns av fransmannen L. J. M. Daguerre år 1839 och kom tidigt att användas i fängelserna för att identifiera och dokumentera interner. I äldre efterlysningar och fångrullor var signalement en viktig beståndsdel, men med kameratekniken erbjöds helt nya möjligheter att – i dubbel bemärkelse – fånga förbrytaren. De äldsta fotografierna från svenska fängelser är tagna 1859.

På tidiga fångfotografier är det inte ovanligt att fången fotograferades i sina egna kläder. Så tycks inte vara fallet med Caroline. Jackan hon bär ger intryck av att höra till någon institution, kanske är den avlagd från det militära. Den rutiga huvudduken är i alla fall hennes egen. På högra handens ringfinger bär Caroline en ring.

Kristian Fredriksson har, utan att veta det, lämnat bidrag till den svenska litteraturen. För Sundt berättade Kristian att "tattarna" härstammade från staden Assas i landet Assaria och dyrkade månguden Alako, uppgifter som inte finns belagda någon annanstans. Sundt återger sägnerna i *Beretning om Fante- eller Landstrygerfolket i Norge* (1850), en bok som fick stor spridning även i Sverige. En av läsarna var den unge författaren Viktor Rydberg som använde boken som inspirationskälla till romanen Singoalla. I *Singoalla* sägs "zigenarna" tillbe Alako och deras fädernesland heta just Assaria.

Sebastian Casinge

*Detta är en bearbetad version av juli månads inlägg i bloggen Resandebilder, publicerad på Hälsinglands museums hemsida. Följ gärna den och ta del av fler inlägg på Hälsinglands museum – **via länken här**.*

Bildkälla: Karlstads polis, kriminalpolisens arkiv, fotoregister, serien K1.

En dansk *Rejsendes* självbiografi skriven 1866

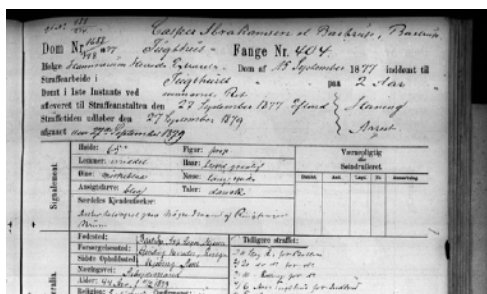
av Casper Abrahamsen Bastrup (1833-1892)

Av Peter Bakker, Aarhus, Jylland, 2023

Meir Goldschmidt (1819-1887) var en dansk förläggare och författare. 1867 gav han ut en bok med titeln "En hedereise i Viborg-Egnen" (en hed-resande i Viborg nejder [En kringresande på hedmarkerna i Viborgstrakten. reds.anm.]). Här beskriver han mötet med olika personer, bland annat ett antal *rejsende* på Jylland, Danmark. En av dem, en i boken icke namngiven man, skrev ner sin livshistoria när bads göra det. Han var 33 år när han skrev denna livsberättelse. Eftersom det inte finns många självskrivna biografier om *rejsende* i Danmark är det av värde att se de danska *rejsendes* liv ur denne mans perspektiv. Föräldrarnas namn har han angett som Abraham Johansen och Else Sophie, och de har visat sig vara Abraham Johansen och Else Sophie Caspersdatter (1795-1805). Författarens eget namn kan rekonstrueras till Casper Abrahamsen Bastrup, och i kyrkoboken från Asp kyrka, i Struer stift, står att en pojke som döps till Caspar Bastrup föddes den 11 februari 1833.

C.Bastrups födelsenotis funnen av Jon Pettersson

Casper Bastrups sista straff 1877-79 i Horsens tukthus. Funnet av Jon Pettersson

Genom sitt liv blev Casper Bastrup straffad flera gånger, och sista gången var 1877. I tukthusets rulla står att han är 6 fot och 5 tum lång, har ljushårig, mörkblå ögon och en ankartatuering på höger hand. Han straffades första gången, 13 år gammal med 10 slag ris för bettleri. Sedan för bettleri och inbrott. I allt avtjänade han omkring 17 år i fängelse. I september 1879 blev han släpptes han för sista gången, efter två års straffarbete, och for någon gång därefter till Amerika, där han ska ha dött i Maine 1892.

Casper Bastrup Abrahamsens förfäder fram till tidigt 1700-tal var ur den grupp som i Danmark omväxlande kallades *natmænd*, *kjæltringar*, *rackere* eller *skøjere*. I texten framgår att han själv inte är *tater*, som han också kallar *sigøjnere*. Hans berättelse visar att det fanns olika grupper, som talade olika språk, men som levde både parallellt och tillsammans. De danska orden som används, bland annat honom själv, finns också i svenskan, nämligen *rackare*, *natmän*, *kältringar*, *resande*, *skojare*, "tattare" och "zigenare". De har dock inte alltid samma betydelse som på danska. Caspar kallar sig själv *rejsende*, men det är tydligt att han inte hade romanibakgrund, som de resande i Sverige har.

Den grundläggande översättningen från den danska, ålderdomligt formulerade, originaltexten är gjord av Peter Bakker. Jon Pettersson har redigerat texten till den slutliga versionen.

Brottstycken från mina erinringar.

Av Casper Abrahamsen Bastrup, Viborg, Jylland 1866

När jag börjar skriva ner mina barndomsminnen ska jag först nämna mina föräldrar med några ord. Min far hette Abraham Johansen och min mor Else Sophie. De var inte gifta med varandra; men deras kringfläckande liv hade fört dem samman, och de skulle utan tvivel ha förblivit kyrkligt förenade, om inte socknen kyrkoråd förhindrat det, för att undvika att deras avkommas fostran. På en av dessa resor föddes jag, i Bastrup i Asp socken den 1/2 1833, och döptes den 17 samma månad i socknens kyrka, och deltog sålunda i deras levnadssätt, ehuru skönt sittande i en påse på min mors rygg, tills när jag var ungefär två år, då greps min mor och jag överlämnades till fattigvårdens försorg. Från den tiden och till mitt 8:e år minns jag ingenting, som förtjänar att upptecknas, eftersom jag var ganska skild från min familj; men till min stora skada kom jag hem igen ett år, och detta år lades grunden till det eländiga liv, som jag sedan dess fört. Den första hälsningen, som jag fick hemma, var från en ung zigenare, vars föräldrar bodde i samma hus som min mor (min far hade då skickats hem, dit han hörde hemma); den fördes på vårt språk, som då var obegripligt för mig, och löd som så här: "Ist du en skøier?" (Är [tyska] du en skojare [danska] reds.anm.). Jag förstod att han frågade om något, men visste inte vad. "Skojare" betyder på vårt språk "resande", förklarade min äldre bror, som kom fram, före jag nådde in min mor, hade jag redan uppfattat flera ord, som jag hade inpräntat i mitt barnaminne. Min mors mottagande var kärleksfullt, för hon var lidelsefull, och hon älskade sina stackars barn med en obeskrivlig glöd.

De första dagarna tillbringades lugnt hemma, men en vacker morgon kom påsarna fram, elden blev släckt, dörren slogs i lås och för första gången drog jag ut själv som tiggare. Jag var av naturen begåvad med en sällsynt förmåga att begripa och gjorde därför goda framsteg i språket, och samtidigt lärde jag mig att *regare* (tigga); vem kunde neka ett hungrigt och halvnaket barn något, och bringade därför ofta in mer än mor själv. Dessa utflykter begränsades i vintertid endast till några dagar, och det ihoptiggda förtärdes sedan i överdådighet hemma, ofta i sällskap av flera familjer. Vissa saker, såsom ull, såldes, och för det inköptes brännvin och kaffe; var förrådet slut, kom de tomma åter påsarna fram, och iväg var det åter, ibland 10 till antalet. Barnen tiggde bröd och potatis och ull, kvinnorna däremot smör, fläsk, ägg och liknande, men många av dem var också kloka, de kunde mäta, sy, bota barn från mask, lappa lite på gamla kreatur, m.m., och den fördomsfulla allmogen blev ofta duktigt narrade. Medan kvinnorna och barnen på sitt sätt skördade utan att så, var männen ingalunda orkeslösa, de sålde bleckvaror, några av dem sotade böndernas skorstenar, andra, som intet bättre hade lärt, kastrerade hundar, katter, grisar och lamm, och de odugliga drog skinnet av hästar, som på den tiden av många ansågs vara oredligt. Dessa många olika näringsgrenar inbringade "qvante Køiter" (bra Pengar).

Jag tyckte mycket om livet, bara för nattlogin hade jag kunnat önska en förändring. Varje flock hade sin "pennekase" (logi), vanligtvis hos en husägare, som ofta var glad över att dela nattmännens tiggda eller lågintjänade mat, och när sängplats inte kunde ordnas för tillräckligt många, bäddades sängar på golvet, gjord av halm och trasor. För att väcka mer medlidande, använde föräldrarna ofta den elaka listen, att låta barnen gå halvnakna, vilket jag ofta fick betala dyrt med sjukdomar. När kvällsmaten var förtärd, så fick var och en berätta om sina äventyr, till särdeles stor glädje för oss barn, vars önskan, att snart kunna utföra något liknande, dagligen växte och närdes av de äldre. Till min mors ära, måste jag säga att hon alltid uppmanade oss till

ärlighet och straffade brott mot hennes förbud här. Andra var dessvärre hjärtlösa nog att locka barnen till tjuveri, vilket dock i allmänhet inskränkte sig till fickknivar, speglar, vissa slags verktyg, såsom kniptänger, hammare och sådant som kunde användas i hantverket, dock kom vi till vissa områden, där vi visste att vi inget sådant fick göra, av fruktan för att bli dåligt uppskattade av folk. De första stridigheterna, som jag upplevde, var kampen med en ledare för ett tiggerband, som vanligen kallades "Stodder-kungen" (ungefärligt översatt "Landstrykar-kungen". [Det var en man som fått mandat av polisen att avhysa olagliga tiggare. reds. anm.]). Han kom efter oss, och vi fick antingen fly från hans socken eller föras till sockenfogden. Först försöktes med hot, men då platsen inte lämpade sig för öppet våld, och han bara skrattade åt hoten, försökte man sig på fredligare medel,

Morgonstjärna. Bild från wikipedia

man ville muta honom med pengar för brännvin och lite fläsk till sin kvällsmat, men förgäves, han stod med sin Morgonstjärna, beredd till kamp; till sist fick vi lov att gå, då vi genast skulle lämna hans distrikt, och slutet blev att vi måste avstå flera goda platser för mer gynnsamma möjligheter. Jag minns ett möte som min mor, och vi två barn hade med en liknande fiende. Han såg, att vi drog mot staden, och för att förhindra vårt fortsatta tiggeri på hans revir; nöjde han sig med att visa bort oss, vilket vi genast lovade, men för att förvissa sig om, att vi inte lurade honom följde han efter oss tätt i hälarna. I närheten låg en å, som bildade sockenkällan, och eftersom ån var smal, hade det lagts en bräda över som bro. Över denna smala bro ledde min mor oss, en åt gången, men när hon såg oss i säkerhet, började hon med fruktansvärda språkfärdigheter, överösa denne "Stodder-kung" med en ström av de värsta skällsord, som den förnärmade förmodligen skulle ha svarat med några rapp av sin käpp, om hon hade varit honom nära nog för det, men ån låg emellan dem. När hon dock fortsatte att skicka honom den ena salvan efter den andra, kom han sig för att ta sig över till oss, vilket var just vad hon ville; ty knappt hade han tagit två steg ut på brädan, förrän hon med rask hand grep fatt och välte den, och innan den gamla mannen hann vända om, låg han i vattnet. Snabbt drog hon brädan till sig och lät honom rädda sig, så gott han kunde. När han kom upp lovade han att minnas henne till en annan gång, men jag tror inte att han fick någon hämnd.

Sådant väckte mindre uppmärksamhet än man skulle kunna tro, för det hörde inte alls till vanligheterna, när sådana upptåg ägde rum, måste dessa tjänstemän antingen blunda eller låta sig misshandlas; ty de fick sällan stöd av bönderna, som inte kunde klara sig gott utan nattmännen. Alla bymarknader var också skådesplatser för deras bedrifter; där fick de yngre undervisning i att stjäla ur folks lommor och rycka småting och mat ur handlarnas tält. Dagen därpå möttes dessa svärmar, hos de som köpte tjuvarnas byte, och när allt var omsatt till penningar, så gällde det bara att hitta en avskild krog, där ett ordentlig gille kunde hållas ostört. De föredrog att vara med sina egna; ty de skämdes något över, att låta bönderna se vilket slösaktigt liv de levde, och hur de i frosseri slukade, vad dess ofta trodde sig ge till de behövande. Inte att undra på, att de föraktades av alla rättfärdiga människor, och det förefaller mig konstigt, att människor än i dag tolererar en sådan landsplåga. Många av de gamla hade barn, som intjänade sitt bröd ordentligt; dessa besöktes ofta, och under föreställning om det fria livet, som fördes, lockades dessa ofta att lämna sina goda förhållanden. Så gick det året, som jag tillbringade hemma hos min kära mor, och när jag på grund av hennes sjukdom åter kom under fattigvården, gjorde folk med goda skäl den anmärkningen: "Pojken är allaredan fördärvad!". Ja, det var jag, fördärvad, och

alla ordentliga barn undvek mig och kallade mig en *rackare*. Dock kom jag till ordentliga människor, som ville försöka, om det ännu inte gick att räta ut den krokiga grenen, men det var en svår uppgift. Jag kunde knappt säga en ord utan att svära, ljög gjorde jag, så att ingen kunde ha tillit till mig, och stal gjorde jag också, ty trots min mors förmaningar om jag ska vara ärlig, hade jag dock utan att hon sett stulit många småsaker, och nu var jag så hängiven till denna last, att jag ofta fick ordentligt med smörj på grund av detta. Hade mannen varit i stan och låtit sina kläder hänga eller ligga, så skar jag knappar av dem, och allt jag kunde använda till mina barnsliga lekar släpade jag ut på fältet, och snart sades det, när något saknades, Caspar har tagit det, och min rygg fick plikta för det, ofta också oförskyllt. Med tiden blev jag lite ordentligare och behandlades också bättre. Man intalade mig, att jag hade blivit förförd av min vackra familj, och dagligen fick jag tåla så många förödmjukelser för deras skull, att jag till sist blev äcklad av dem, och förbannade varje timme som jag hade tillbringat bland dem, och från den tiden kunde jag inte uthärda åsynen av dem; det gick till och med så långt, att jag delade allmogens tvivel om deras ärlighet, och ville inte ens kyssa min mor, när hon ibland besökte mig, utan skydde henne som en varelse som stod långt under mig. På dessa grundvalar växte jag upp, och började få lite förstånd i huvudet, men jag var svag i min ande, och mer än en gång har jag haft upplevelsen att ett visst mått av likgiltighet var medfött i mig. Jag skulle nu lära mig att arbeta, men det låg inte mig för, och när jag på sommaren såg *skojarna* sträcka ut vid diken, där de åt sina måltider, så tänkte jag: "Nej, jag vill vara fri som dem, men följ inte med dem; för nu kunde jag aldrig få mod att tigga." Sedan fann jag ett sätt att få mina bästa kläder på, och snart förenade jag mig med dem för ett par dagar, tills jag kom på avväga, och då måste min undskyllan ge vika, och av hunger blev jag tvungen att tigga.

För att inte misstas för en *tater* bytte jag namn och sökte mig ständigt söderut, där jag visste att ingen *resande* skulle möta mig. På frågor om, var jag kom ifrån och i vilket ärende jag reste, visste jag alltid att finna på svar, utan att komma sanningen för nära, och jag antogs vara ett föräldralöst barn som hade lämnats åt sitt eget öde. Under den milda årstiden tillbringade jag ofta nätterna under bar himmel, eller i en hölada, men när vintern började, väckte mitt trasiga utseende mer medlidande, och av blotta omtanken för min omsorg arresterades jag och skickades hem, tills de vackra vårdagarna på nytt frestade mig åter till samma dårskap. Stundom träffade jag dock *resande*, för vilka jag aldrig dolde mina omständigheter, och jag prisades mycket för den kärlek till frihet, som jag ådagalade, genom att avvisa varje tvång, bönderna ålade mig. När jag drar av de månader som jag efter varje tur tillbringade i arresten, kan jag inte säga mer om mina pojkår.

Jag var över 17 år, när jag blev konfirmerad, inte för att jag saknade kunskap, utan för att jag omöjligt kunde stanna hemma under förberedelseperioden. Det kanske förundra Er, hur jag kunde lära mig något, men mina böcker hade jag ständigt med mig på resan, och grunderna i skrivning och räkning tog jag med mig från skolan, och jag har ständigt känt en stor lust att lära mig något, kanske mer av stolthet än av någon ädlare grund, eftersom min familj låg efter i det avseendet, har jag alltid försökt höja mig över den. Jag betraktades nu inte längre som ett barn, varken av min egna eller av polisen, och jag började nu på allvar slita mig loss, både från min familj och mina pojkaktiga vanor. Jag kom i god ställning i lkast socken och försökte uppföra mig väl, men frestelsen kom upp igen denna gång i form av min bror. Han förebrådde mig dårskapen att slita och släpa för dålig mat och liten lön, och framhävde lockelsen med att ströva omkring, och jag glömde mina unga men goda avsikter, och lämnade en plats där jag hade börjat vinna min medmänniskors aktning och tillit, för att ansluta mig till det folk vars umgänge jag tidigare hade skytt.

Nu levde jag ett muntert liv runtomkring hos alla de bofasta skojarne i trakten av Skive, tills min bror gjorde bekantskap med ett fruntimmer, som då anslöt sig till oss, och som alltid kunde tigga så mycket, som behövdes för att underhålla oss alla tre. Nu var jag en *skojare*, bodde bland dem och talade deras språk konstant. I 11 veckor drev vi omkring, ibland ensamma, ibland tillsammans med flera familjer. Det var på sommaren, och vi låg alltid i ladorna om nätterna, unga och gamla av båda könen låg bland varandra som sill i en tunna, och var det i hoptiggda förrådet tillräckligt stort, så låg vi ofta i flera dagar på samma ställe. De yngsta och skickligaste bland oss fick ständigt rota i uthusen efter ägg och höns, som fruntimmerna var tvungna att ge förklaring till, och se till att tillreda och till och med inbringa fler varje dag. Vid sådana sammankomster hördes många långa historier om *skojarnas* bedrifter i gamla tider, då de bättre än nu kunde bedriva sitt otyg på Jylland.

Natmandsbryllup, oljemålning av Hans Smidth (ca 1880), ett bland flera av konstnärens verk som illustrerar *natmænd*, *tatere* m.fl på de jylländska hedarna under slutet av 1800-talet

Det vore kanske önskvärt, om jag kunde återge några av dessa berättelser, men dem kan varje författare komma att kunna hitta i sin egen fantasi. Liksom listighet utgör envar *skojares* huvudegenskap, så hördes också till att kunna berätta om de otaliga bedrägerier, som de hade begått mot bönderna, och om deras strider, dels mot sina fiender och dels inbördes mot varandra. Allt, som jag har hört berättas, liknar ganska väl det jag själv upplevt bland dem, dock med den förändringen, att de förr tillät sig själva att hota, ja till och med öppet våld, vilket dock aldrig har skett i min tid, då deras liv fördes lugnare. Det var vanligt att gubbarna hotade med "den röda tuppen" (dansk vidskepelse reds.anm.) och liknande ondska, och den stackars allmogen var enfaldig nog att ge dem vad de ville, för att slippa deras nattliga besök. Eftersom allt jag är i stånd till att upplysa, angående *skojarna*, kommer att vara mycket enformigt, så vet jag inte, om Du önskar att veta mer.

Ett rejsendespråk i Danmark

När jag pratar med norska och svenska Resande, frågar de mig ofta om de danska *rejsende* har bevarat sitt språk. Jag bor ju i Danmark. I Norge och Sverige har man en speciell varietet av romani med rötter i sanskrit och indiska språk, med ett ordförråd som är gemensamt med romer från andra länder. Så vitt jag vet, har dansk romani försvunnit.

Det finns dock en del skrifter fram till 1920-talet om dansk romani. Ättlingar till dem som talade dansk romani på den tiden, som kände de som talade språket, talar inte själva språket idag. Dessutom finns inspelningar från 1959, gjorda av Anders Enevig. De som talade språket sa att deras barn också lärde sig det, men vi vet inte om de förde språket vidare.

Bland de danska *rejsende* användes dock flera olika språk, inte bara språket med romanior, utan också ett språk med rötter i tyska och skandinaviska och franska. Dessa andra språk kallar man *kjæltringsprog* (*kältrinsspråket*) eller *skøjersprog* (*skejarspråket*) eller *rotvælsk* (*rotvälska*). De använde befintliga ord med nya betydelser, eller med en kreativ förändring. Man säger till exempel inte *fisk*, men *swemmek*, som helt klart härstammar från orden *svømme* (danska), *schwimme* (tyska), *zwemmen* (nederländska), *simma* (svenska).

Det finns ett antal mer eller mindre kända danskar som gjort anteckningar om detta språk, t.ex. H.P. Hansen, Steen Steensen Blicher och Mylius Erichsen, alla på Jylland, alla runt 1900. Jens Dorph hade tidigare skrivit en bok om Jysk Rotvelsk i början av 1800-talet, men det är ett annat språk, som egentligen var en blandning av *rotvälska* och *romani*. Kanske skriver jag en annan gång om Dorphs ordbok.

Här återger vi en relativt okänd ordlista över danska *rejsendes* språk. De som talade språket använde också orden *skøjer* (*skejare*) och *rotvælsk* (*rotvälska*) om sig själva och sitt språk, vilket också är känt från Norge och Sverige bland resande. Artikeln och ordlistan publicerades i tidskriften *Skatgraveren* år 1889. Vi har lagt till svenska översättningar av de danska orden.

Författaren uttrycker vissa fördomar, men det kan trots det vara kul för andra resande att se om de känner igen några ord. Ingen av dem är dock från romani-språket. Författaren ger också en rolig anekdot om hjärnan bakom ett tjuvband.

Peter Bakker

Om kjæltringspråket

Av M. Møller

Från Skattegraveren nr. 17, 1889: 72-76.

Det är ett välkänt faktum att kæltringspråket inte var ett fullständigt språk, det var en bit av många slags mål med några självuppfunna ord emellan. Följande ord dikterades mig av en "gammal skojare", som för tillfället inte kunde minnas mer. Jag frågade henne om flera verb och adjektiv, men hon kunde inga motsvarande rotvälska ord. Det är märkligt och för övrigt mycket betydelsefullt att det bara i denna lilla vokabulär finns inte mindre än tre ord för verbet 'att stjäla'. Det är lätt att upptäcka ursprunget till några av orden, som brægert [bräkert]: får, tikkert: klocka, bäckentrjejer: anka, etc. När en sked kallas buldstoke är det nära att tro att det är en förvanskning av pultzoke, eftersom gröt kallas pulterser; Primstien måste nog vara prästens sten, ett ord de lätt kunde komma på vid den tidpunkt då prästerna fick de flesta offergåvor i natura. När jag hörde ordet Klingerhof för siktat bröd, kom jag ihåg att jag hade hört samma sak i min barndom; det var en liten flicka, som vistats en tid på södra Jylland, som berättade att de där nere kallade siktbröd för Klingerhof; såvitt jag vet är det dock inte ett lågtyskt ord. Det är intressant att lägga märke till att orden för gröt, grädde, välling, kål, soppa mm. ha en pluralform som i jylländskan. Eftersom språket var så fattigt hänvisades kæltringarna till att fylla på med danska ord, som: Han wa kwant te å præwwele få æ tulle (han var bra på att prata för bönderna). Nej, en grosbings kniper där, salhoer di bæls, å la honom en tyer, te do råkør! (nu kommer en fogde, göm din hud och låt honom inte se att du tigger!). En beslæen kvart (en pålagd smörgås).

Den gamle skojaren berättade: Det var en präst, som betalade två kæltringar för att stjäla åt honom, och det gick bra länge; men så upptäckte prästen, att hans hantlangare hade spårats, och när han ser dem i kyrkan följande söndag, säger han från altaret:

"I twe skøjerknasper, som er i sjangerten i dejs, hæk eders skapuner og eders stonnisser og skæjt ud' af sjangerten og ned til akvaten, nøk flakkerten og hunk jer over akvaten, for ellers bliver I nøkke!" ("Ni tvenne skojar-karlar, som är i kyrkan i dag, ta edra hattar och käppar och ned till vattnet, ta båten och ro er över vattnet, för annars blir ni tagna!")

De två tjuvarna skyndade sig att följa uppmaningen, tog sina hattar och käppar, gick ut ur kyrkan och ner till bäcken där det låg en båt som de steg i, rodde över till andra sidan, och flydde sedan längre bort. Folket undrade vad det var som deras präst hade predikat, men gick till slut överens om att det måste vara tyskt, eftersom de inte hade förstått något av det.

Kjæltringspråket	Danska	Svenska
Awwe	vand, kan også betyde å og bæk	vatten, kan också betyda bäck
Beskonto	bekidt, snavset	skitig, smutsigt
Bings	mand	man
Bintes	bog (måske af bind)	bok (kanske av volymer)
Blærris	mælk	mjölk
Brakkersser	bukser	byxor
Brall	lomme	ficka
Brasen	høne (fra de tyske Kjæltringer)	hen, kyckling (från tyska kältingar)
Bronnak	kaffe (brun)	kaffe (brunt)
Brægert	får (bræge)	får (dyster)
Buldstok	ske	sked
Butning	kjød	kött
Bylters	seng	säng
Bæls	pose, også skind eller krop i formen - salhoer di bæls	påse, även hud eller kropp i formen - salhoer di bæls
Bækkentræjjer	and (træde i bækken)	anka (steg i bäcken)
Dejs	dag	dag
Dell	pige; ejeform	flicka; ägandeform
Dises	slåes	slå
Diskes	sætte, et fad af sort ler (sml. kalk og disk).	set, ett fat av svart lera (sammansatt kalk och skiva)
Drawbommert	dragkiste	kista, byrå
Dug-el	penge	pengar
Dust	mel	mjöl
Dwalling	dør	dörr
Dinneses	din	din
Fak	mørk	mörk
Fejling	kakkelovn (at feje)	kakelugn (att sota)
Fjedderer	skriver (fjer, pennefjer)	skriver (fjäder, fjäderpenna)
Flakker	tallerken og båd (flak, flad)	tallrik och båt (flat, platt)
Flans	gjøre ren, især om at feje skorstene	ren, speciellt om att sota skorstenarna
Flosker	pisser	kissar
Flöjlens	pibe (flöjte)	rör (flöjt)
Forvesstes	forklæde	förkläde

Funker	brændsel, også gnister	bränsle, även gnistor
Gårdkas	gård	gård
Gallin	höne så vel som hane (gale)	höna samt tupp (kyckling)
Gastning	korn	korn (sädesslag)
Ginter	familie	familj
Glimster	vindue, flertal	fönster, plural
Glins	glas (glinse)	glas (sken, glimmer)
Gråwtom	fornem	flott
Grammek	hånd	hand
Grofling	gryde	gryta
Groler	gryn	gryn
Grosbings	herredsfoged (tysk grosz)	fogde (tyska grosz)
Grumsling	barn; flertal	barn; flertal
Grönninger	kål (grön)	kål (grön)
Hof	brød	bröd
Holkes	kande	kanna
Hunk	ro	ro
Hækker	stjæler og stjal; hæk	stjäl och stal; häck
Hæwl	hund	hund
Jænniken	Fanden	Djävulen
Kiwwek	kjön	kön
Kjellerdie	spisekammer	skafferier, matkällare
Kjemter	kommer; kjemt	kommer; skojar
Kjes	pude	kudde
Kjolepoj	kjole (kvindekjole)	klänning
Klinger	smed (klingre)	smed (klinga)
Klingerhof	finbrød, sigtebrød	fint bröd, siktat bröd
Knasper	karl (tysk knabe)	karl (tyska <i>knabe</i> - pojke)
Knuser	kjender	vet
Kwant	god	bra
Kwart	melma	mjölmalt (välling, gröt)
Kromæk	ko	ko
Krækkes	flæsk	fläsk
Kykkes	kylling	kyckling

Lak	sur, fordærvet eller itu (gl. dansk lak)	sur, fördärvad eller itu (gl. dansk lack)
Limels	lærred	duk
Limsk	skjorte eller særk	skjorta eller särk
Lowmand	lys	ljus
Minenses	min	mina
Morris	smule; e bette morris	bit; e bette morris
Nøk	stjæl eller tag, giv, nøkke	stjäla eller ta, ge, nökke
Nøkker	tyv; flertal	tjuv; flertal
Pankes	tobak	tobak
Partejles	potte, krus at hente mælk i	gryta, krus att hämta mjölk i
Pek	stjæl	stjäla
Pelikas	hus	hus
Pelempuer	hus (efter de tyske Kjæltringer)	hus (efter tyska kältringar)
Pojj	klædningsstykke (kjolepojj)	klädesplagg (kjol-pojj)
Pojjer	klæder, klædningsstykker	kläder, plagg
Prag	stjæl (efter de tyske Kjæltringer)	stjäla (efter tyska kältringar)
Prekkes	syer, syede, sy (prikker)	sy, sydde, sy (prickar)
Primstien	æg	ägg
Primer	præst	präst
Præwweler	snakker	taler, pratar
Pollevien	dyne	täcke
Pulterser	grød	gröt
Purkes	svin	Svin
Remmekker	fløde (norsk rømmegrød).	grädde (norsk rømmegrød)
Rimplinger	pølser (rimpe)	korv (rimpe)
Rokkes	skjört	kjol
Roskels	hår eller halm (ruske)	hår eller halm (ruska)
Rot	ikke	inte
Rue	øl	öl
Rægår-er	en tigger, tigge, tiggede.	en tiggare, tigga, tiggde.
Rægår-er	tigger.	tiggare.
Røllik	vogn; flertal –er (rulle)	vagn; plural –är (rulla)
Salhoer	forvar, put, g-jem, hyt	hålla, sätta, gömma, koja
Sawwer	snedker (save)	snickare (sågare)

Sjangert	kirke (syngre, sang)	kyrka (sjunga, sång)
Sjarmer	synger	sjunger
Skåjjik	fod; flertal	fot; flertal
Skapown	hat; flertal	hatt; flertal
Skøjjer	Kjæltring, rejsende; norsk	kæltring, resande; norska
Skonner	lort, også skjældsord	skit, också ett glåpord
Skonner	skide	skita
Skæjt	gå; skæjter	gå; skämt; gik
Skrantninger	ærter	ärter
Skråler	degn (skråle)	kyrkotjänare (skrika)
Slubberser	suppe	soppa
Smings	smør	smör
Snurris	pande, også flæskepandekage	panna, även fläskpannkaka
Sprang-et	salt	salt
Sprætling	lagen; flertal	ark; majoritet
Stråjjik	hose; flertal -er	slang; plural -er
Strabin	kammer, stue; flertal -er	kammare, vardagsrum; plural -er
Strångeler	ål	ål
Stonnis	kjæp, stok; flertal	pinne, käpp; majoritet
Swallinger	vælling	välling
Swas	aften, også nat	kväll, även natt
Swemmek	fisker, fiskede, fiske (svømme)	fiskare, fiskade, fiske (svømme)
Swemmek	fisk; flertal	fisk; majoritet
Tikkert	ur (tikke)	klocka (tickare)
Tokkel	bord; flertal	Bord; flertal
Trindels	pølse; flertal	korv; flertal
Triller	tallerkener; flertal	tallrikar; flertal
Trappert	hest; flertal	häst; flertal
Tulle	bonde, også folk; flertal	bonde, också människor; flertal
Twe	to (gl. dansk tve)	två (gl. danska tve)
Twindels	rok (tvinde)	spinna (tvinna)
Tyrer	ser	tittar
Vantes	væg (efter de tyske Kjæltringer.; tysk wand)	vägg (efter tyska kæltringar. ; tyska wand)

Rundgång inom forskningen angående begreppet "tattare"

Tidigare i år hade jag möjligheten att skriva en b-uppsats som student vid högskolan i Halmstad. Efter mycket arbete i arkiven för främst 1900-talet, har jag insett att min fristående forskning inte fått det genomslag som jag menar att det borde. Därför genomgår jag just nu ett högskoleprogram för att utbilda mig till historiker. För endast genom att kunna påvisa akademiska meriter kan jag höja relevansen av och acceptansen för mina forskningsresultat. I arbetet med B-uppsatsen har jag fokuserat på tidigare forskning om resande och försökt titta närmre på hur begreppet "tattare" har använts under 1900-talet. Förmodligen upplever många resande precis som jag själv att beteckningen "tattare" oftast har använts om just resande. Det finns med andra ord en självupplevd erfarenhet av att betecknas som så. Utifrån tidigare publikationer som har berört ämnet verkar dock forskare varit påfallande eniga om att beteckningen "tattare", åtminstone under 1900-talet, har använts brett eller skiftande. Ordet "skiftande" användes av Martin Ericsson i hans avhandling *Exkludering, assimilering eller utrotning? "Tattarfrågan" i svensk politik 1880-1955* (2015). Även historikern Annika Sandén har hävdad något liknande i samband med att hon skrev om den tidigmoderna periodens bödlar och utstötta i sin bok *Bödlar. Liv, död och skam i svenskt 1600-tal* (2017). I boken hävdar Sandén att "tattare" under den tid hon behandlar var ett samlingsnamn för olika utstötta grupper.

För att utröna om Sandén och Ericsson påpekanden innehöll substans, om att många skiftande etniska eller socioekonomiska grupper samlades under "tattarbeteckningen", bestämde jag mig för att göra en egen undersökning om hur ordet användes under 18- 1900-talet. Jag valde liksom Sandén och Ericsson att avgränsa min undersökning till Nordiska museets frågelista om "tattare" i Skåne. Frågelistan upprättades på 1940-talet efter en modell skapad av folklivsforskaren Carl Martin Bergstrand, alltså samme man som skrev boken "Tattarplågan" (1942). Nordiska museet skapade flera frågelistor om många olika ämnen och "tattare" var bara ett i mängden. Uppgiftslämnarna bestod i regel av individer som ansåg sig ha erfarenhet av "tattare" och man kan fråga sig om de var trovärdiga som uppgiftslämnare. En sak som framgår när jag läser frågelistorna är att själva ämnet från början var omgivet av en negativ prägel. Rimligtvis kan det bero på massmedias dåtida skrivelser om resande som i tidningarna då kallades "tattare". Detta fenomen har lyfts såväl i tidigare forskning som här i Drabbrikan.

En intressant aspekt från uppgiftslämnarna är att vissa av de intervjuade personerna anges vara födda i mitten av 1800-talet. Därmed kunde historier och information som sträckte sig tillbaka till tiden innan deras födelse lämnas om de som intervjupersonerna ansåg var "tattare". I vissa fall hamnar jag till och med nere på 1600-talet även om flera av källmaterialets uppgiftslämnare levde på 1800-1900-talen.

De frågor som jag fokuserade på i undersökningen var om det ansågs finnas släktskap mellan "zigenare" och "tattare"? Vilket utseende hade "tattarna"? Vilket var deras ursprung? Talade de ett annat språk än svenska? Hur bildade de familjer? Vilka var individerna som kallades "tattare"?

Dessa frågor menar jag är av stort värde då man utifrån dem kan urskilja om uppgiftslämnarna lämnat uppgifter av substans eller inte. Ingvar Svanberg var under sent 1900-tal en framträdande etnolog. Han uttryckte både muntligen och skriftligen att gemene man ville ha några att se ner på.¹² Detta kan tolkas som att han menade att majoritetsbefolkningen såg vad de ville se. Frågan är om jag kan se sådana tendenser i frågelistans svar?

Totalt består den skånska delen av Nordiska museets frågelista om "tattare" av 13 uppgiftslämnare. Häraderna som är berörda är Torna, Frosta, Albo, Västra Göinge, Färs, Östra Göinge och Andrarum. Alla orterna ligger i Skåne men är utspridda från varandra. Ett avsnitt om Bjärehalvön förekommer också i materialet vilket ligger i västra Skåne närmast Halland. Men avsnittet avviker från de övriga. Varför kommer jag snart att återkomma till.

I Skåne har haft en mångårig relation till "tattarfrågan". Bilden ovan är från Kriminalpolisen i Malmös *Undersökning angående Tattare* (1935), som numera har döpts om till *Resandeutredningen* av Malmö Stadsarkiv. Kartan pekar ut orter där medlemmar ur en av flera "tattarsläkter" i Skåne bodde. Det ljusblå fältet utgör Bjärehalvön och det röda fältet täcker övriga härader som förekommer i materialet. Foto: Jon Pettersson

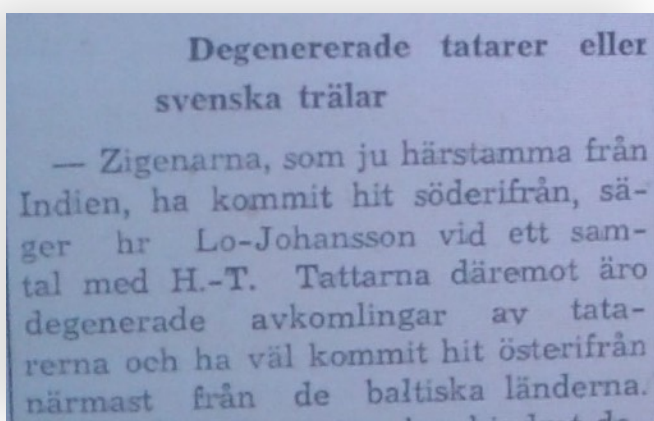
¹ Bo Lindwall. *Hund-Fias härstamning. Om de resandes ursprung*. Släktforskarnas årsbok 2005. Sid 14.

² Ingvar Svanberg och Mattias Tydén. *Tusen år av invandring. En svensk kulturhistoria*. Dialogos, 2005 s 361.

Fråga 1. **Fanns det någon släktskap mellan s.k. "zigenare" och "tattare"?** Mer än hälften av deltagarna i frågelistan svarade att det inte fanns någon släktskap mellan de som kallades "zigenare" och de som ansågs vara "tattare". Rättare sagt påpekade 8 av 13 personer att de två grupperna inte hade något gemensamt.³ Tre personer nämnde att "tattarna" var blandade med "zigenare". Resterande två nämnde ingenting specifikt i denna frågan. Mer än hälften hade tagit ställning mot blandningsteorin som gjorde gällande att "tattarna" hade uppstått genom blandäktenskap mellan svenskar och "zigenare". Under det tidiga 1900-talet var denna en rådande teori och den hade sina rötter i rasbiologin. De nekande svaren är dock inte att se som att uppvecklarna tog ställning mot det rasbiologiska paradigmet, som jag kommer återkomma till. Under samma period som frågelistan upprättades hade vissa så kallade "zigenareexperter" uttalat sig i frågan om släktskapet mellan "tattarna" och landets "zigenare", som i själva verket var kalderasha-romer. Författaren och samhällsdebattören Ivar-Lo Johansson var en flitig besökare och god vän till de kalderasha-romer som vid tiden levde i Sverige. I sin bok *Zigenare* som gavs ut 1929 skrev han att "tattarna" var ättlingar till mongoliska tartarer.⁴ Med tanke på att Lo Johansson var en inflytelserik kulturpersonlighet vid den här tiden är det mycket möjligt att denna typ av utomstående information kunde påverka svaren i frågelistan.

- 8 uppgiftslämnare avfärdade sammankopplingar med "zigenarna", dvs. kalderasha-romer.
- 3 uppgiftslämnare trodde att "tattare" och "zigenare" var besläktade.
- 2 uppgiftslämnare nämnde inget om släktskapsförhållanden. Det var något som också vanligen förekom. Vissa lämnade mer information än andra.

Svaren kan egentligen främst ses en indikation på att man tydligt skiljde mellan "zigenare" och "tattare". Och med tanke på separeringen är det också sannolikt att allmänheten delade Ivar-Lo Johanssons uppfattning om att "tattare" var en egen etnisk grupp. Den resterande informationen som skrevs ner om exempelvis gruppernas livsföring och utseende, vilket kan läsas nedan i de övriga svaren, tyder i vart fall på detta.

Den kände författaren Ivar Lo- Johansson implementerade sina åsikter i samhällsdebatten under samma period som Nordiska museets frågelista skrevs.
Foto: Kungliga biblioteket.

³ NMA (Nordiska museets arkiv). Frågelista 78 "tattare". Enligt E.U. 23787, E.U.23830, E.U. 24006, E.U. 24257, E.U. 24258, E.U. 25086, E.U. 31943, E.U. 37835.

⁴ Allan Etzler. *Zigenarna i Sverige och deras avkomlingar*. Almqvist & Wiksell, 1944, s 25.

Fråga 2. **Vilket utseende hade "tattarna"?** Man kan ställa sig fråga om utseendet är relevant, men samtidigt är det en realitet eftersom både forskare och rasbiologer har lagt en viss fokus på utseendet hos "tattare" och "zigenare". Socialantropologen Adam Heymowski fokuserade till viss del på utseendet när han i sin avhandling skulle avgöra om resande var av "zigeniskt" ursprung eller inte. Etnologen Ingvar Svanberg nämnde att folk såg vad de ville se när det gällde utseenden. Självt tycker jag att det är ett märkligt förhållningssätt, för som jag tolkar saken tillskriver man, i det fallet, nästan allmänheten att befinna sig i ett hallucinogent tillstånd.

Utifrån frågelistans svar var "tattarna" mörka eller också mörka och även till viss del ljusa. Att de som utpekades som "tattare" endast skulle ha varit ljusa nämns överhuvudtaget inte. Den vanligaste uppgiften som lämnas är att de både var mörka och ljusa. Totalt anger fem uppgiftslämnare att de var mörka och ljusa⁵ medan fem andra upptecknare hävdade att de var mörka och i flera fall mycket mörka. En av upptecknarna, från Andrarum, använde även begrepp som "tattarutseende" och "äka tattare".⁶ Men oavsett hur utförliga frågelistans svar var problematiserar det här avsnittet till viss del bilden av att de som kallades för "tattare" skulle ha betecknats enbart som sociala avvikare, vilket bl.a. jag tolkat historikern Jan Selling framföra.⁷

- 5 uppgiftslämnare hävdar att de utpekade var mörka och ljusa.
- 5 uppgiftslämnare hävdar enbart mörka.
- 3 uppgiftslämnare nämnde inget om "tattarnas" hår och hudfärg.

Fråga 3. **Vilket var "tattarnas" ursprung?** I detta stycke nämns några skiftande teorier som egentligen kan knytas till samma ursprungsmyt. Det förekommer flera svar som gör gällande att förfäderna till de som pekades ut som "tattare" skulle ha kommit till Sverige med Karl XII:s återtåg. Med andra ord skulle de ha kommit från Turkiet, vilket naturligtvis betyder att de skulle härstamma från Asien och ha anlänt till Sverige tillsammans med en legendarisk kung.

En upptecknare från Albo härad påpekade att en utpekad "tattare" delgav berättelsen om att hans egen släkt härstammade från Karl XII:s återvändande soldater.⁸ Fyra upptecknare nämnde att den utpekade gruppen kan ha kommit till Sverige med Karl XII⁹ och en nämnde att de var tatarer invandrade från Ryssland.¹⁰ En upptecknare nämnde att de var av "vår stam",¹¹ vilket antagligen syftade på en nordisk bakgrund. Svaren visar på en samstämmigt övervägande åsikt bland upptecknarna om att "tattarnas" ursprung kunde kopplas till Östeuropa eller Asien, dvs. utanför Sveriges gränser, och då främst sättas i samband med Karl XII:s krig.

⁵ NMA. Frågelista 78 "tattare" E.U. 23787, E.U. 23880, E.U. 24006, E.U. 24257, E.U. 37835.

⁶ Ibid. E.U. 24258, E.U. 24678, E.U. 25086, E.U. 31943, E.U. 7700.

⁷ Jan Selling. *Svensk antiziganism. Fördomens kontinuitet och förändringens förutsättningar*. Sekel, 2013 s 19.

⁸ NMA. Frågelista 78 "tattare" E.U. 27765.

⁹ Nma. Frågelista 78. E.U. 24006, E.U. 24257, E.U. 27765, E.U. 37835.

¹⁰ Ibid. E.U. 31943.

¹¹ Ibid. E.U. 23787.

- 4 uppgiftslämnare nämnde att de hade anlänt med Karl XII.
- 1 uppgiftslämnare hävdade att de var tatarer från Ryssland.
- 1 uppgiftslämnare hävdade att de var av "vår stam".

Karl XII:s likfärd från Norge. En mycket vanlig muntlig historia var att resande hade samröre med Karl XII. Målning av Gustaf Cederström. Foto: Nationalmuseum Stockholm.

Fråga 4. **"Tattarnas" språk.** Området som rörde "tattarnas" språk var något som det förekom minst information om i Frågelista 78. Man kan fråga sig varför. Var det för att de utpekade "tattarna" som regel kanske undvek att tala romani eller något annat språk framför utomstående? Man kan fråga sig om det var oproblematiskt eller problematiskt att tala ett främmande språk när man skulle göra affärer med bönder? Eller talade "tattarna" rentav inte något annat språk än svenska? Oavsett hur den språkliga situationen såg ut för de som i frågelistan kallades "tattare" nämnde några upptecknare att ett för dem främmande språk eller dylikt hade hörts talats av "tattare".

- 2 uppgiftslämnare nämner något som skulle kunna vara ett språk kopplat till den utpekade gruppen.

En respondent berättade att han hört "tattare" tala ett "eget slangspråk"¹² samt att vissa av "tattarnas" barn ofta talade ett språk som ingen förstod.¹³ När jag läser detta kan jag föreställa mig att det var svensk romani som hade hörts talas i dessa sammanhang. Anledningen till detta är att romanifraser som skrevs ner i en dombok år 1764 vid i ett mål vid skånska Rönnebergs häradsrätt¹⁴ härrörde från förfäder till de som namnges i frågelistorna. Därmed ser jag det som troligt att de som angavs tala ett annat språk än svenska och som var ättlingar till personer som bevisligen talade romani i år 1764, talade samma språk. Nämligen svensk romani. Jag kommer strax att återkomma till denna källa.

Fråga 5. **Familjebildande.** Hur de som var utpekade som "tattare" bildade familjer är något som jag finner oerhört intressant. Går det att se någon slags gränsdragning mellan allmogen och de som kallades "tattare" när det kommer till familjebildningar. Uppgavs "tattarna" gifta sig med vem som helst ur allmogen eller endast inom sina egna led? Bland ett flertal av upptecknarna nämns att de utpekade "tattarna" bildade familjer med sina egna. En av uppgiftslämnarna från Hässleholm nämnde att "ordentligt folk ej blandar sig med" de utpekade.¹⁵

- 4 uppgiftslämnare hävdar att de bildade familjer inom deras egna släktled.¹⁶

Även om flera uppgiftslämnare inte svarat på denna specifika fråga tyder de svar som gavs trots allt på att de som ansågs vara "tattare" betraktades som en avskild grupp, med inbördes släktskap. Det finns ingen uppgiftslämnare som hävdar att "tattarna" var av samma slags allmogefamiljer och hembygder som uppgiftslämnarna själva.

Fråga 6. **Vilka utgjorde de utpekade "tattarna"?** De förekommande i frågelistan, som utpekades som "tattare", var personer vilka var väl bekanta med invånarna i vissa byar. En individ som jag anonymiserat till CB nämns av fem uppgiftslämnare. Ytterligare en av orsbefolkningen bekant "tattare" har jag valt att kalla SP. Denna individ nämns av sju uppgiftslämnare. Flera barn och barnbarn till dessa två "tattare" förekommer bland de flesta upptecknarnas skrivna uppgifter. De två som jag anonymiserat förekommer även i avhandlingar skrivna av Adam Heymowski och Birgitta Svensson¹⁷. Av någon anledning bedömde Heymowski att SP:s släktlinje, som han kallade för H4, var av "zigensk" härkomst. Begreppet "romsk" existerade inte i det svenska språket när Heymowskis avhandling skrevs år 1969. Anledningen till att han bedömde att SP var av "zigensk" bakgrund, var att han kunde spåra släktlinjen till ett känt rättsfall som inträffade redan år 1764 vid Rönnebergs häradsrätt. I utredningen om en misstänkt mordbrand kallades de misstänkta förövarna "s.k. ziguener" och beskrevs ha utseenden som kan ha stärkt Heymowskis övertygelse om det "zigenska" ursprunget.¹⁸ Händelsen

¹² NMA. Frågelista 78. E.U. 24006.

¹³ Ibid. E.U. 27765.

¹⁴ Allan Etzler. *Zigenarna och deras avkomlingar i Sverige*. Doktorsavhandling. 1944 s 116-117.

¹⁵ NMA Frågelista 78 "tattare". E.U. 24006.

¹⁶ Ibid. E.U. 24257, E.U. 24258, E.U. 24678, E.U. 37835.

¹⁷ Birgitta Svensson. *"Bortom all ära och redlighet. Tattarnas spel med rättvisan"*. Nordiska museet, 1993

¹⁸ Adam Heymowski. *Om "tattare" och "resande"*. *Licentiatavhandling*. Sociologiska institutionen Uppsala, 1955, s 54.

finns också omnämnd i Johan Christopher Barfods bok *Märkvärdigheter rörande den skånska adeln* (1847). I boken angavs att följet som stod anklagade för branden kallades "Lille Peters följe".¹⁹ En uppgiftslämnare i frågelistan nämnde "Lille Peters följe" under rubriken för ordspråk. Enligt uppgiftslämnaren sade man i trakten "här kommer Lille Peters följe" när en barnrik familj uppenbarade sig.²⁰ Enligt primärkällor funna av källforskaren Nicklas Rosenbalck var "Lille Peter" sannolikt identisk med Falkenbergsborgaren Peter Christoffersson (Franswagener), som organisationen som står bakom Drabbrikan är namngiven efter. Efternamnet Franswagener kan i sin tur sammankopplas med ett följe som i Malmö rådhusrätt 1662 kallas "Tartare".²¹ Utifrån detta ringa urvalet av källor kan individer som kallas "tattare" i 1940-talets frågelista och individer som kallades för "tartere" på 1600-talet kopplas samman genealogiskt.

Även CB:s släkt förekom i Heymowskis avhandling under kodnamnet B7. Utöver det förekommer även en man inom släkten V6 och en kvinna ur släkten L2b i frågelistan. En rad individer ur dessa olika släkter var tillika gifta med varandra, vilket visar på en stark samhörighet mellan släkterna.²² De allra flesta av de som är kallade "tattare" i frågelistan och som är identifierade hör via släktskap ihop och kan betecknas som resande. Enligt Heymowskis definitioner var de resande ett isolat som hade en gemensam härstamning från vissa anfäder och utgjorde tillsammans en rad familjer med stark släktmedvetenhet. Tydligen fann Heymowski att beteckningen resande var mycket mer accepterad än beteckningen "tattare". Han kom därmed att använda beteckningen konsekvent om de släkterna som hade ett mer eller mindre inbördes släktskap och som var kopplade till vissa stamfäder.

En plats som avviker i frågelistan är Bjärehalvön, som ligger i nordvästra Skåne. Det som avviker i materialet är den skriftliga inramningen. Svaren ser inte ut att vara skrivna av en vanlig upptecknare, utan av en skolad folklorist. I detta avsnitt nämns endast några "tattare" med oidentifierbara smeknamn eller öknamn. Endast en person i denna del av undersökningen gick att identifiera och honom har jag gett förkortningen GK. Förutom att han i frågelistan kallades "tattare" anklagades han i en tidningsartikel för att *"..inhyst tattare"*.²³ En av hans bröder var gift med en kvinna från den av Heymowski utpekade resandesläkten med kodnamnet L2b.²⁴ Ingenting i frågelistan som rör Skåne tyder på att begreppet "tattare" använts brett. Begreppet har använts om specifika släkter. Möjligtvis kan man se en mer sällsynt tendens att benämna ingifta personer eller till och med deras anhöriga som "tattare", men då är det fortfarande inte en bred skara av gemene man som utpekades som "tattare". De utgjorde uteslutande en mycket liten grupp och hade alltid samröre med resande. Frågan är då hur forskare kan hävda det motsatta?

¹⁹ J.C. Barfod. *Märkvärdigheter rörande den skånska adeln*. P.A. Norstedts & söners förlag, 1925 (1847), s 416.

²⁰ NMA. Frågelista 78 "tattare". E.U. 24678.

²¹ Niclas Rosenbalck. Meddelat på Anbytarforum den 15 maj, 2008. Se även Malmö rådhusrätt (Alaa:38) dombok år 1662.

²² Adam Heymowski. *Swedish "Travellers" and their ancestry: a social isolate or an ethnic minority?*. Doktorsavhandling, Uppsala, 1969 s 128-129. Se A2.

²³ Folkets Tidning 1893-05-10. *Om tillståndet på Hallandsås*. Osignerad.

²⁴ Mats Pettersson. *Folkliga aktioner mot oönskade personer i Skåne vid 1800-talets slut*. ALE. Historisk tidskrift för Skåne, Halland och Blekinge. Nr 4 2011, s 106.

Annica Sandéns och Martin Ericssons ståndpunkter

Både Sandén och Ericsson har hävdats att beteckningen "tattare" använts skiftande eller som samlingsnamn för flera grupper. Om Sandén står för den äldre historieskrivningen står Ericsson för beskrivningarna av senare tid.

Flera forskare har vid upprepade tillfällen tagit upp särskiljningsproblematiken kopplat till ordet "tattare". Det finns flera källor som visar på att det har funnits en särskiljningsproblematik mellan olika grupper i samhället, men det är inte samma sak som att begreppet "tattare" har använts brett och för vem som helst. Ericsson har i sin avhandling *Exkludering, assimilering eller utrotning? "Tattarfrågan" i svensk politik 1880-1955* (2015), visat att vissa individer som arbetat med själva "tattarfrågan" själva ställt sig frågan vad som utgör en "tattare". Bland annat ställdes denna fråga i Sveriges riksdag år 1921.²⁵ Det fanns givetvis flera särskiljningsproblem som har tagits upp av historiker. En särskilt känd sådan är den rasbiologiska undersökningen av s.k. "tattare" som utfördes av Rasbiologiska institutet år 1944. Gunnar Dahlberg som var ansvarig för undersökningen slog fast att man i antropologiska eller rasbiologiska undersökningar inte kunde bevisa att någon var "tattare".²⁶

När det kommer till att reda ut vilka som pekades ut som "tattare" menar Martin Ericsson att begreppet har använts skiftande och anger forskarna Mika Tervonens, Ida al-Fakirs, Bibi Jonssons och Mikael Eivergård's texter som referenser.²⁷ I Al-Fakirs skrift, som Ericsson hänvisar till, tycks det inte finnas någon direkt hänvisning till någon specifik undersökning om att "tattarbeteckningen" använts brett. Al-Fakir skriver: "Tattare" var ett socialt stigma som kunde appliceras på individer som av olika skäl ansågs avvika från lokalsamhällets normer och förväntningar. Under mellankrigstiden genomfördes flera vetenskapliga och sociala undersökningar för att undersöka släktskapet mellan "tattare" och "zigenare". I dessa undersökningar fastslogs att "tattarna" var en social grupp medan "zigenarna" etablerades som en etnisk grupp.²⁸

Ida al-Fakir verkar här onekligen referera till Adam Heymowskis forskning men hon förefaller enligt mig ha skrivit fel och menar egentligen efterkrigstiden, inte mellankrigstiden.

När det gäller Ericssons fotnot till Tervonen förstår jag inte exakt vad den refereras till, men läser jag Tervonen i övrigt tycker jag att Heymowski har fått stor uppmärksamhet i hans avhandling. I en fotnot nämner Tervonen att genealogen Bo Lindvall visat fler källor till ett s.k. romskt ursprung hos de resande som kallats "tattare", men Tervonen skriver att han ändå inte har motbevisat Heymowskis tes i grunden.²⁹ Detta tycker jag är ett motsägelsefullt påpekande och undrar samtidigt om det finns någon nutida forskare som ens har försökt sig på att en gång för alla pröva Heymowskis slutsatser? Så verkar fallet inte vara, bortsett från den norske historikern Ann Minken förstås. Hennes kritik mot Heymowskis slutsatser nämns sällan, förutom när det gäller att han saknade definitioner för vad en etnisk grupp var, enligt honom. I Minkens avhandling riktade hon stark kritik

²⁵ Martin Ericsson. *"Tattarfrågan" – Exkludering, assimilering eller utrotning?* 2015. s 116.

²⁶ RA. Inventering av zigenare och tattare 1943-1944. H 10:6. Eget häfte bifogat, s 8.

²⁷ Ericsson 2015 s 16.

²⁸ Ida al-Fakir. *Svenska kyrkans förhållande till romer och resande ca 1900-1950*. Svenska kyrkans forskningsenhet, 2013, s 7.

²⁹ Miika Tervonen. *"Gypsies", "Travellers" and "Peasants". A Study on Ethnic Boundary Drawing in Finland and Sweden ca 1860-1925*. European University Institute, 2010. s 11 fotnot 38.

mot att Heymowski liksom att samtida forskning i Norge baserades på ett alldeles för tunt källmaterial för att ge en rättvis framställning av de som kallades "tattare", på norska "tater".

Ericsson refererar också till Bibbi Jonsson som leder tillbaka till en sida i hennes bok där en roman av Moa Martinsson presenteras. Martinsson skulle ha använt begreppet "tattare" löst i romanen och i avsnittet där romanen nämns refererar författaren till Carl-Martin Bergstrands bok *Tattarplågan*. Men ingenstans finns det någon referens till någon djupare studie som gjorts för att utröna huruvida begreppet "tattare" användes brett eller skiftande.³⁰

Slutligen hänvisar Ericsson till en text skriven av Mikael Eivergård som publicerades i årsboken *Jämten* år 2006. Eivergård skriver att "tattarstämpeln" användes ganska löst in på 1950-talet och fästes på personer långt ner på den sociala skalan.³¹ Jag skulle säga att Eivergårds påståenden saknar källhänvisning och med tanke på det tunna forskningsläget torde han ha varit influerad av Heymowski och media. Eftersom Heymowski var den enda som publicerade någon mer omfattande forskning i ämnet under 1950 och 1960-talen, är det rimligt att anta att hans forskning också är källan till Eivergårds ståndpunkt. Jag kan fråga mig vilken annan forskning Eivergård i såna fall skulle kunna referera till? I stort sett varenda fotnot som berör "tattare" i olika vetenskapliga publikationer leder tillbaka till Heymowskis två avhandlingar, även om man inte alltid direkt refererar till honom. Ofta refererar man istället till andra som i sin tur refererar till honom. Jag kan inte annat än konstatera att underlaget som används för att påstå att beteckningen "tattare" har använts skiftande är synnerligen tunt och ur ett vetenskapligt perspektiv värt att ifrågasätta.

Annika Sandéns forskning

Den äldre historieskrivningen om vilka som kallades "tattare" växer inte precis på träd under vår tid, dvs. under det nu rådande minoritetspolitiska paradigmet. Martin Ericsson avgränsar sig till en period som sträcker sig från slutet av 1800-talet och början av 1900-talet.³² Regeringskansliets *Vitbok om övergrepp och kränkningar av romer under 1900-talet* (2014), var begränsad till några årtionden av 1900-talet.³³ Det finns egentligen bara en svensk nutida forskare med akademisk bakgrund som jag känner till vilken vidrört ämnet "tattare" på 1600-talet och in på 1700-talet. Nämligen historikern Annika Sandén vid Stockholms universitet. År 2016 ställde hon upp som expert för TV-programmet *Historieätarna* i ett avsnitt som handlade om stormaktstiden.³⁴ Programmet fick stark kritik, bland annat av författaren Thom Lundberg som själv är av resandesläkt. Några av detaljerna som Lundberg lyfte fram i sin kritik var att Sandén hävdade att "tattare" var ett samlingsnamn för de som levde utanför samhället. Han pekade på att begreppen "zigenare" och "tattare" var synonymer under den aktuella perioden och det menade han inte framgick i programmet.³⁵

³⁰ Bibi Jonsson. *Blod och jord i trettioalet. Kvinnorna och den antimoderna strömningen*. Carlssons förlag. 2008. s 268-269.

³¹ Mikael Eivergård. "Tattare: Ett främmande folkslag eller en del av det jämtska?" *Jämten*. Årsbok för Jämtlands läns museum, Heimbygda och Jämtlands läns konstförening, 2006. s 36.

³² Ericsson 2015 s 21.

³³ Ds 2014/8. *Den mörka och okända historien. Vitbok om övergrepp och kränkningar av romer under 1900-talet*. Regeringskansliet. Arbetsmarknadsdepartementet. Elanders Sverige AB, 2014.

³⁴ Sveriges Television. Hedvig Eleonoras tid. *Historieätarna*. Ursprungligen sänt 2016-11-28.

³⁵ Thom Lundberg: *kado si diskriminacia karing resande rom*. Radio Romano, 2016-12-01.

Sandéns bok *Bödlar. Liv, död och skam i svenskt 1600-tal*, innehåller några få sidor som berör resande. De är enligt min mening dock inte tillräckligt omfattande för att kunna bevisa att begreppet "tattare" varit ett samlingsnamn för olika grupper, vilket är just vad Sandén hävdar.³⁶ För att vetenskapligt bevisa ett sådant påstående behöver man granska olika samhällsgrupper på djupet, vilket kan vara tämligen svårt med det sparsamma urvalet av 1600-talskällor som finns tillhanda. Sandén nämner bödelssläkten Meijer i sin bok och hänvisar i en fotnot till Bo Lindvalls *Anor från landsvägen. Hur jag finner mina förfäder bland resandefolket*.³⁷ Onekligen har släkten Meijer förgreningar till individer som på 1600-talet omnämndes som "tattare" och "zigenare". Genealogisk forskning har visat att det skedde flera giften mellan medlemmar ur familjen Meijer och individer ur familjer som i samtida källor kallades både "tattare" och "zigenare". Oavsett släkten Meijers etniska bakgrund, som är okänd, så är det rimligt att anta att medlemmar ur släkten utpekades som "tattare".

Att hävda att begreppet utgjorde ett samlingsnamn för olika grupper är enligt min mening att missförstå begreppets innebörd och att gå för långt. Bo Lindvall skriver själv att släkten Meijer gifte in sig med det han kallar för "zigenarna".³⁸ Det är minst sagt lika troligt att begreppet "tattare" applicerats på de som även kallades för "zigenare", specifika familjer, än att begreppen applicerades som ett samlingsnamn. Inte minst så fanns det lagar och förordningar som specifikt riktades mot "tattare" och "zigenare", liksom det fanns lagar och förordningar som riktades mot en rad andra grupper. I dessa sammanhang urskiljs den grupp som utpekades med synonyma begreppen "tattare" och "zigenare" tydligt från andra grupper.

Den som myntade teorin om att de som kallades "tattare" härstammade från skarprättare och bödlar är återigen Heymowski. Historiska källor som har sammanställts i genealogisk forskning ger honom delvis rätt i sak, däremot lyckades han aldrig utröna vilka grunderna för de släkter som kallades just "tattare" och "zigenare" var. Jag kan fråga mig om teorin byggde på idén att en person av romanifolk, som i källorna kanske kallades "zigenare", omöjligtvis kunde vara skarprättare. I sin doktorsavhandling valde Heymowski att kalla släkten Meijer för M1³⁹ och anfadern för släkten D3, vars ättlingar gifte sig med Meijersläkten, kallades "gardeners hand" vilket kan tolkas som trädgårdsdräng. Utöver det gavs inga djupare detaljer om stamfadern till D3 i beskrivningen⁴⁰ istället låg fokus på själva bödelsdynastin Meijer. År 2008 skrev den fristående forskaren Sebastian Casinge en artikel som visade att själva släkten D3 utgjordes av folk som i källorna kallades "zigenare". De hade rest runt i Sverige med typiska resandeyrken sedan generationer och även lämnat spår av talad romani, som bl.a. skrevs in en dombok år 1801.⁴¹

Något som är problematiskt är att inte bara historiker men också myndigheters nutida satsningar på olika sätt kan medverka till att befästa ett resonemang om det breda användandet av begreppet "tattare". Detta lyfts fram som fakta men i slutänden går det inte att källhänvisa till annan forskning än den som går tillbaka till

³⁶ Annika Sandén. *Bödlar. Liv, död och skam i svenskt 1600-tal*. Atlantis förlag, 2016, s 117.

³⁷ Ibid s 108.

³⁸ Bo Lindvall. *Anor från landsvägen: Hur jag finner mina förfäder bland resandefolket*. Sveriges släktforskarförbund, 2014 s 123.

³⁹ Heymowski 1969 s 229-235.

⁴⁰ Ibid s 192.

⁴¹ Sebastian Casinge. *Om resandesläkter i Östhammar och rättegångarna mot ett tjuvband av skojar 1801*. Släktforskarnas årsbok. Sveriges släktforskarförbund, 2008, s 77-116.

Heymowski. I slutändan har jag sett detta leda till tv-konsumenter som upprörda och kränkta ser att deras släkts historia beskrivs på ett felaktigt sätt, på bästa sändningstid i Sveriges Television.

Den här rubriken från Dagens Nyheter 1969-11-15 visar på hur Adam Heymowskis forskning påverkat både massmedia men även forskningen idag, enligt min uppfattning. Foto: Kungliga biblioteket.

Rundgång, förförståelse och minoritetspolitik

När det kommer till historiker som skriver om "tattare" i äldre tid så är det enligt min uppfattning väldigt få som forskar i äldre källor. Historikern Martin Ericsson är en av få som har berört ämnet "tattare" under de senaste åren och han har tydligt avgränsat sig från att forska på om "tattarbegreppet" använts brett. När begreppets påstått breda användande väl nämns använder Ericsson liksom andra forskare uteslutande källor som indirekt går tillbaka till Adam Heymowskis forskning. Det blir vad historikern Thorsten Thuréns kallar rundgång. Thurén tar upp ett exempel på rundgång i medierna med en händelse i rumänska Timisoara år 1989, i samband med kommunistiska länders uppluckring, då flera tusen personer uppgavs ha mördats. Både vuxna och barn. Detta skedde i samband med upproret mot kommunistdiktaturen i Rumänien och slutligen visade det sig att personer inom den revolutionära sidan medvetet spred felaktig information. De utländska journalisterna granskade inte uppgifterna kritiskt eftersom de sympatiserade med den revolutionära sidan. Thurén anser att journalisterna i stället för att tillämpa grävande journalistik ägnade sig åt ett önsketänkande.⁴² Samma tolkning menar jag att man kan göra i fallet med den historiska definitionen av begreppet "tattare". Såsom jag tolkar saken är en rad forskare låsta i ett slags önsketänkande kring hur romanifolk kan definieras. När det kommer till att förstå vilka "tattarna" som figurerar i historiska källor var och varför de kallades så har man inte forskat tillräckligt på ämnet. Man hänvisar istället till befintlig forskning, som i sin tur hänvisar till någon annan forskare, som hänvisar vidare och slutligen är man tillbaka i Heymowskis teser och avhandlingar.

En annan faktor i sammanhanget är att en s.k. förförståelse verkar vara tämligen väl utbredd bland både forskare och många andra. Begreppet "tattare" kan enkelt och slentrianmässigt förklaras med vad man på förhand anser sig veta. Jag kan fundera över hur ofta det man kanske anser sig veta i själva verket kan anses vara korrekt eller är det rentav direkt fel. Kan det man anser sig veta bygga på genuin och korrekt information, som härrör från forskning som uppfyller vetenskapliga kriterier? Eller baseras ens upplevda kunskaper felaktig information, som exempelvis teorier som idag kanske inte ens skulle kunna anses vara byggda på vetenskaplig grund. Vilka skulle konsekvenserna bli om man kritiskt ifrågasatte de kunskaper man anser sig ha? Liksom

⁴² Thorsten Thurén. *Sant eller falskt? - Metoder i källkritik*. Krisberedskapsmyndigheten (kbm), 2003 s 11-16.

Thurén visar med sitt exempel kan frånvaron av ett kritiskt tänkande och ifrågasättande minst sagt få negativa konsekvenser.⁴³ Min uppfattning är att den gängse och allmänt vedertagna förförståelse för vad "tattare" är, varken har ifrågasatts eller ens granskats av senare akademiska forskare i Sverige.

Konsekvensen av detta är att slutsatser från forskning som behöver ifrågasättas cementeras genom rundgång och förförståelse. Heymowski betraktade själv de som han kallade resande (R) som ett isolat bestående av 23 individer som var grundare för lika många släkter. De övriga 7 individerna som ingick i hans studie räknades som (B), vilket kan läsas som en kod för bönder. Att de resandes begrepp för icke-resande är just "bönder" fästes ingen vikt vid, trots kodningen. Forskare som är verksamma under dagens minoritetspolitiska paradigm beskriver dock historien på ett något försiktigt och enligt min mening konstruerat sätt. En följd av denna försiktighet är att man i sammanhang som rör minoriteten romer numera ofta involverar alla tänkbara individer och grupper. Oavsett om dessa har koppling till den historiska svensk-romska kontexten eller inte och utan att vare sig gräva djupt eller särskilt långt bakåt i historien. Just därför finns det en stor risk för rundgång och förförståelse.

En av få akademiska forskare som kritiserat Heymowski är Ann Minken vid universitetet i norska Tromsø. I sin doktorsavhandling *Tatere i Norden før 1850*⁴⁴ kritiserade hon själva forskningen på de som kallades resande. Hon grundade sin kritik på väl underbyggda källor och hänvisningar till uppgifter från genealoger som är specialiserade på själva gruppen. Dessutom riktade Minken kritik mot Heymowskis urval av individer tillhörande B-gruppen. Hon menade ingen av dem föreföll ha haft någonting med resandesläkter att göra och inte heller verkade de ha betraktats som "tattare" av någon bredare allmänhet.⁴⁵ Minkens detaljerade kritik har jag inte sett bemötas från svenskt håll. Däremot nämns vissa resonemang från Minken av svenska forskare såsom Martin Ericsson och Ludvig Wiklander. Ericsson nämner i en fotnot att Minken har riktat väl underbyggd kritik mot Heymowskis definition av etnicitet,⁴⁶ men eftersom Ericsson själv har avgränsat sin forskning från Minkens typ av undersökningar,⁴⁷ ifrågasatts inte Heymowski vidare. Jag ser en problematik i att Ericsson nämner att Minken har haft rätt i viss kritik mot Heymowskis forskning, men samtidigt ändå använder sig av källor som leder tillbaka till honom. Ericsson har som jag tidigare påpekat avgränsat sig från att beskriva vad "tattare" är, men jag menar att om man skriver en avhandling som Ericsson gjort, så blir det problematiskt att inte gå till grunden och redogöra för vilka som de utpekade "tattarna" var.

Även Ludvig Wiklander har påpekat att Minken riktade rättfärdig kritik mot Heymowskis syn på etnicitet, som skiljer sig från dagens mindre statiska syn. Definitionen av etnicitet har ändrats sedan Heymowski skrev sina avhandlingar.⁴⁸ På det stora hela kan jag tolka Wiklanders och Ericssons avgränsningar som en del i ett slags etiskt avvägande. Jag kan fundera över om man inte anser att etniska undersökningar bör utföras av individer från resandegruppen själva. I ljuset av 1900-talets rasbiologi kan jag tänka mig att man som forskare tycker att det ses som oetiskt för utomstående att utföra sådana undersökningar. Detta är i vart fall känslan jag får när jag

⁴³ Ibid s 17-19.

⁴⁴ Anne Minken. *Tatere i Norden før 1850. Sosio-økonomiske og etniske fortolkningsmodeller*. Doktorsavhandling. Tromsø, 2009

⁴⁵ Minken 2009 s 185-215.

⁴⁶ Ericsson 2015 s 236 fotnot 62.

⁴⁷ Ibid s 25. Ericsson ifrågasätter etnicitetshistorisk forskningsinriktning.

⁴⁸ Ludvig Wiklander. *Resandefolket och svensk minoritetspolitik. 1990-talets paradigmskifte*. Historisk Tidskrift 135:4, 2015. s 633.

läser vad de skriver om "tattarfrågan". Ett sådant ställningstagande ligger dessutom i linje med det s.k. minoritetspolitiska paradigmet. Ett uppenbart problem är dock att vi i Sverige har en total avsaknad av akademiskt skrivna avhandlingar från individer ur resandegruppen. Därutöver dyker Heymowskis resonemang upp i diverse slutsatser och fotnoter, även om de inte alltid går direkt tillbaka till honom, men genom korsreferering eller rundgång.

Avslutande sammanfattning

Denna artikel riktar kritik mot tidigare påståenden om vilka som utgjorde "tattare" i historisk tid och är ämnad att initiera en diskussion kring källkritik. Något som borde vara intressant för framtida forskning är att utifrån ett brett urval av källor undersöka hur termen "tattare" har utvecklats över tid och om vem det har använts. Vi kan ju konstatera att begreppet under den senare delen av 1900-talet kommit att tolkas som ett skällsord istället för att ha sin ursprungliga funktion, som exonym och etnicitetsmarkör för individer av romanifolk. Denna undersökning har avgränsat sig till Skåne, vilket kan uppfattas som tunt, men trots allt saknar vi helt undersökningar av detta slag, som har gjorts av akademiskt skolade historiker. Dessutom bör det nämnas att Adam Heymowski forskade om resande från hela Sverige. Jag har tidigare nämnt specifika släkter med anonymiserade kodnummer från Heymowskis forskning. Minst 18 av hans 23 R-kodade släkter, dvs. resandesläkter, har ett släktskap med de romanifolk som nämns i Frågelista 78 för Skåne. Detta är fastställt genom genealogisk forskning. Frånsett detta har jag i mina granskningar av källor som dagstidningar, Polisunderrättelser och steriliseringsansökningar ofta stött på ordet "tattare". Mot bakgrund i dessa källor kan jag notera vilka individer som benämndes som "tattare" och när i tiden begreppet försvann från just dessa källmaterial. Frågan är när och hur det sker i det övriga samhället? Slutligen kan man fundera över konsekvenserna av att påstå att vem som helst kunde bli utpekad som "tattare" utan att kunna hänvisa till ett gediget källmaterial.

Arvid Bergman

Studieresa till Förintelsens romska minnesplatser i Polen

Forum för levande historia (Levande historia) organiserade i månadsskiftet augusti-september en sex dagar lång studieresa till Polen för att besöka vad man kallar Förintelsens romska minnesplatser. Guide på resan var Dan Hultqvist, som är pedagog på Sveriges museum om Förintelsen (museet). Resan genomfördes i samarbete mellan museet och Levande historia.

Den första personen jag talar med om resan är Dan Hultqvist. Vi har träffats några gånger genom att jag ingår i en dialoggrupp vid Sveriges museum om Förintelsen. Jag ringer honom för att få höra mer om resan, hur den organiserades, vilka platser man besökte osv.. Dan berättar att han i grunden är lärare och det var också just av den anledningen han deltog på en hågkomstresa för snart tio år sedan. I något annat sammanhang hade han träffat resornas dåvarande guide Ola Flennegård och då fått höra om resorna till Polen. Dan anmälde sitt intresse och blev en av de som fick åka med. Sedan dess har han gjort en grundlig djupdykning i historien som rör både romanifolk och andra grupper som drabbades av naziregimens ideologier, krig och brott mot mänskligheten. Såsom de händelser man inrymmer i begreppet Förintelsen. Dan har också särskilt tittat på hur romanifolk, som liksom judar ansågs vara en ovärdig "ras" och samhällsplåga. Allt ledde till att han själv blev guide och nu har han guidat på tre resor. Under pandemin fick han i uppdrag av Levande historia att skriva en reseguide till romska minnesplatser i Polen. Detta gjorde han inte ensam. Dans två medskribenter var hans fru Josefina, som är lärarinna i historia, religion och samhällskunskap, och Jennie Karlsson, som är historielärare och doktorand i barn- och ungdomsvetenskap på Göteborgs universitet. Tanken var att materialet, som skrevs på konsultbasis, skulle bli omkring 30-40 sidor. Eftersom det var pandemi och resorna inte kunde genomföras fanns det dock pengar över till att skriva mer.

– Så istället blev det väl nästan 150 sidor, säger Dan på sin klingande gotländska.

När vi talar vidare om resorna och materialet, som finns att ladda ner på Levande historias hemsida, frågar jag om han varit ute och föreläst utifrån materialet. Jadå, det har han varit.

– Materialet ska nu förmodligen också översättas till engelska och kommer då att spridas i Europa, säger Dan.

I denna resehandledning används begreppet romer som ett paraplybegrepp för olika grupper som till viss del har ursprung, språk och kultur gemensamt. Men på platser som besöks i Polen förekommer den engelska terminologin "roma and sinti people" när samma grupper åsyftas.

Urklipp från Levande historias reseguide: Folkmordet på romer under Förintelsen.

Mia Taikon arbetar tillsammans med Stefan Andersson på Levande historia och de ledde uppdraget med att skriva reseguiden och jag har talat med båda per telefon. Stefan berättar att han är projektledare för resorna på myndigheten och att de har organiserat hågkomstresor till Polen sedan i vart fall 15 år tillbaka. När jag talar med Mia berättar hon att hon och Stefan granskade varenda mening i materialet.

– Så att det skrevs och skulle förstås såsom vi ville och därför drog det ut så mycket på tiden innan det blev klart. Det tog nästan två år, säger hon.

När jag läser materialet så kan jag utifrån mina egna kunskaper och erfarenheter se att det är baserat på ett gedigna källor och är välskrivet. En sak som jag dock kan fundera över är hur man tänker när man väljer att kalla sinter för romer. Så gör man ju varken på engelska eller på tyska, så varför på svenska?

Med tanke på sammanhanget kan jag tycka att det är märkligt att Levande historia så envist håller fast vid att använda en term som infördes i svenskan för 25 år sedan – som ersättning för de historiska "tattare" och "zigenare" – framför den som används om offren på minnesplatserna och i Tyskland, där en stor del av de romanifolk som hamnade i Förintelselägren kom ifrån. Motsvarigheten till den svenska nationella minoriteten romer heter i Tyskland "Sinti und Roma" (sinter och romer), men det är väl just i ett avseende som detta som Levande historias tjänstepersoner har styrt hur terminologin ska vara. En större respekt för hur de drabbade offren, de överlevande och deras efterlevande själva benämner sig vore att förvänta från en myndighet som har i uppdrag att synliggöra Förintelsen och de romanifolk som drabbades.

Nu kanske en och annan läsare tänker att jag själv gör samma sak som Levande historia när jag använder termen romanifolk istället för sinter och romer. Saken är den att "romanifolk" är en direkt översättning av romani chib *romani manusch* eller *romane manuscha*. I väldigt många internationella sammanhang där många olika grupper av romanifolk eller romanitalande grupper berörs så används termen "Romani people". Detta faller tillbaka på att termen är neutral i förhållande till grupptillhörighet och talad varietet av romani. Krasst kan man säga att de grupper av romanifolk som har funnits i Västeuropa före mitten av 1800-talet inte kan kalla sig själva för "Roma" eller på svenska "romer". Helt enkelt är det så att romaniordet "rom" på varieteter som talas av de historiskt sett västeuropeiska grupperna endast betyder "man" eller "make". Termen har alltså en helt annan kulturell och språklig betydelse för grupper som historiskt sett har levt i Östeuropa, som å andra sidan självbenämner sig som "Roma" eller "romer".

Frågan är om man inte skulle kunna tycka att det vore lämpligare att använda en term som är mer neutral och inte är exkluderande eller kränkande mot någon, vilket ett ord som betyder "män" eller "makar" kan vara. Detta borde man kunna förvänta sig var en utgångspunkt när man behandlar sammanhang som rör hågkomsten av den del av Förintelsens offer som hade bakgrund i olika grupper av romanifolk. Inte minst skulle man kunna förvänta sig att en svensk myndighet vars hela uppdrag kretsar kring dessa frågor borde visa på en större förståelse och hänsyn till offrens självbenämningar. Mot argumentet att man ska följa de termer som staten satt i och med minoritetserkännandet kan det vara värt att påpeka att ISOF, vår språkvårdande myndighet, inte gör så. De väljer nämligen konsekvent att benämna de varieteter som faller inom det nationella minoritetsspråket som i svenska författningar heter romani chib för "romska". Detta av den enkla anledningen att man anser det passar bättre i svenskan att säga och skriva "romska" än "romani".

Hur som helst så berättade Dan att Stefan har presenterat materialet för International Holocaust Remembrance Alliance (IHRA), som är en mellanstatlig organisation som har sin utgångspunkt i 2000 års Stockholmsdeklaration och IHRA:s ministerdeklaration från år 2020. IHRA:s syfte är att verka för att sammanföra regeringar och experter för att stärka, främja och synliggöra kunskap, minnen och forskning om Förintelsen över hela världen. Genom en sådan organisation kan materialet verkligen få stor spridning. I skrivande stund kan jag inte låta bli att undra om man återigen inte har tagit hänsyn till konsekvensen av att kalla alla offer, de överlevare och efterlevande som "Roma"

När jag talar med de inblandade undrar jag när Levande historia lade upp information på sin hemsida om sensommarens studieresa. På sidan finns ett anmälningsskema som förstås är stängt sedan länge. Där står också information om att man kan vända sig med eventuella frågor till Mia Taikon på myndigheten. När jag frågar henne svarar hon att det förmodligen var någon gång i slutet av april som information om resan publicerades.

- Var?, frågar jag.
- På myndighetens hemsida och på Facebook-sida, svarar hon.

Tyvärr verkar inlägget numera vara borttaget från Facebook-sidan, men informationssidan finns kvar.

Personligen fick jag genom ett mejl veta att resan skulle bli av. Mejlet sändes från en tjänsteperson vid Institutet för språk och folkminnen (ISOF) den 12 juni. Att jag hade lite ledighet och först öppnade mejlet ett par veckor därpå spelade mindre roll. Sista ansökningsdag var den 17 maj. Av allt att döma ville man sprida information om att resan skulle bli av och att man kunde anmäla sig. Själv skulle jag inte kunna åka med ens om jag ville, men det vore tråkigt om de inte kunde fylla platserna. Lyckligtvis har det nu visat sig att Levande historia inte behövde någon hjälp med att sprida nyheten om resan. Söktrycket var högt och redan efter en eller ett par veckor efter det att man öppnat upp för ansökan tvingades man stänga för fler ansökningar. Några namn hann man trots allt sätta upp på en reservlista och tur var det, för i slutändan måste två ordinarie deltagare avstå från att resa och ersättas.

För vem?

Du är verksam lärare och undervisar på folkhögskola, högstadium eller gymnasium i SO, historia, samhällskunskap eller liknande och inte tidigare har deltagit i Forum för levande historias studieresor på detta tema. Tio av tjugo platser är reserverade för modersmålslärare, brobyggare och ungdomsledare.

Avbild från levandehistoria.se

En annan grupp än lärare och romer som de jag talar med berättar hade bjudits in till resan var riksdagsledamöter.

- För dem hade tio platser avsatts, men ingen riksdagsman anmälde sig, avslutar Stefan och beger sig av vidare till ett möte.

Därför hinner jag inte fråga honom om någon annan fick åka med i riksdagsledamöternas ställe. Men när jag talar med Mia Taikon dagen därpå så berättar hon att de skulle betala sina resor själva och därför påverkades inte projektets budget. När jag frågar hur mycket en sådan resa kan kosta så svarar hon "12 000 kr per deltagare". Med andra ord uppgick den totala kostnaden till omkring 330 000 kr, vilket förstås är en betydande summa. Men samtidigt måste det väl trots allt ses som ganska prisvärt för en sexdagars resa med flyg till Polen och därefter en bussresa med många stopp, inträden, kost och logi för 27 personer.

Att varken jag personligen, Frantzwagner Sällskapet eller Drabbrikans redaktion nåddes av nyheten om resan beror nog på att man riktade sig mot några specifika målgrupper. Anledningen till att jag reagerade är att det i stort sett varje dag strömmar in mejl med information och inbjudningar från alla möjliga håll och myndigheter. I mina samtal med Dan, Mia och Stefan har jag fått veta att hälften av deltagarna på resan var lärare i SO-ämnen och historia. Alltså ämnen där man undervisar om Förintelsen och den nationella minoriteten romer. Alla jag har talat med om resans upplägg har varit tydliga med att poängtera att andra hälften resans deltagare "skulle vara romer". Men de skulle de inte vara vilka romer som helst utan också vara modersmåslärare i romani chib eller brobyggare. Anledningen till att man specifikt riktade sig mot just modersmåslärare och brobyggare var att man ville säkerställa att få med romer på resan, berättar såväl Dan Hultqvist som Stefan Andersson och Mia Taikon. Självfallet är det fullt förståeligt att statliga myndigheter inte kan ha etnicitet som ett villkor för att besluta om någon ska kunna få åka med på en studieresa eller inte. Så istället för att göra såsom många andra myndigheter gör, nämligen att sätta det luddiga och i sig ganska intetsägande kriteriet "romsk kultur- och språkkompetens" som villkor, valde man att säkerställa denna deltagarkategori genom vissa tjänsteroller. Olyckligtvis har vi väldigt få så kallade romska brobyggare och modersmåslärare för de olika varieteterna av romani chib i Sverige. Språkrådets kartläggningar har visat att de flesta modersmåslärare undervisar i den balkanska varieteterna arli eller någon av de valakiska varieteterna kalderash och lovari. Sedan finns det någon enstaka lärare för varieteterna gurbeti och polsk romani, men exempelvis ingen för svensk eller finsk romani. Åtminstone har det varit så tills inte alltför längesedan. Så trots att tanken är god så blir det också svårt att finna deltagare som kan uppfylla villkoren för att få åka.

En sak som framkommer i mitt telefonsamtal med Stefan Andersson är att myndigheten antingen anordnar eller funderar på att anordna resor till platser med anknytning till Förintelsen Norge. Men då handlar det enbart om judiska platser.

– För i Norge fanns ju knappt några romer. Det var väl bara en eller några enstaka som deporterades, säger Stefan.

Vänta, vad var det han sade? tänker jag. Samtalet flyter på och jag kan inte låta bli att fundera på vad han sagt. Vad menar han egentligen? Vad grundar han sitt uttalande på? Strax tar jag upp frågan igen.

– Vad menar du med att det knappt fanns några romer i Norge? I Sverige har vi den nationella minoriteten romer och i den ingår de resande, säger jag. Förvisso är de resande i Norge en egen nationell minoritet och den till antalet individer betydligt mindre gruppen valakiska-romer en egen nationell minoritet. Så menar du att de norska resande inte drabbades eller menar du att de norska resande inte inkluderas i begreppet romer? Är det i så fall för att de är en egen minoritet i Norge?, frågar jag.

Stefan börjar tala om forskningen som har gjorts i Norge om en person ur den valakisk-romska gruppen i Norge som deporterades till Auschwitz.

– Du menar Zolo Karoli! Jo, jag känner till Maria Rosvolls forskning om honom, säger jag, men det var inte detta jag ringde dig om säger jag och tar upp tråden om resan till Polen.

När vi avslutat samtalet kan jag inte låta bli att undra över om en sak. Kan det rentav vara så att det finns en enögdhet när det kommer till tolkningen av begreppet romer hos Levande historia. Eller åtminstone hos vissa av myndighetens tjänstepersoner. Värderar man kanske olika grupper olika, utifrån någon slags föreställd hierarki? Har man inte lyckats skaka av sig gamla förlegade antiziganistiska föreställningar om att vissa grupper, kulturer och varieteter av romani är mer genuina än andra? Jag hoppas att det inte är så, för det vore förödande.

– Utöver deltagarna från skolans värld lyckades vi få med två romska ungdomar i 19- och 20-årsåldern, som båda från Gävleborgs romska internationella förening, berättar Dan Hultqvist.

– Åkte de med på resan ensamma?, frågar jag.

– Nej då, de åkte naturligtvis inte ensamma utan tillsammans med föreningens ordförande Abedin Denaj, svarar Dan.

Abedin Denaj känner våra trogna läsare antagligen igen från tidigare artiklar. Han är en av tre språkfrämjare för romani chib vid myndigheten ISOF och den enhet som har fått namnet "Språkcentrum romska". Vid sidan av sin tjänst har han ett till synes outtröttligt engagemang och är med i alla tänkbara sammanhang som rör den nationella minoriteten romer.

Den absoluta majoriteten av resans deltagare kan jag inte få kontakt med. Deras personuppgifter behandlas förstås enligt GDPR och myndigheten som organiserat resan kan naturligtvis inte sprida sådana uppgifter. Men Abedin Denaj känner jag personligen sedan flera år och jag ringer honom för att få höra mer om hans upplevelser från resan. När han svarar börjar han tala om höstbudgeten som regeringen just samma dag har släppt. ISOF som han jobbar på har fått sin budget sänkt och för Språkcentrum Romska, där han har sin tjänst, ser framtiden inte så ljus ut. Faktiskt så har jag redan hunnit få ett mejl från myndigheten och mellan raderna tycker jag mig läsa att Språkcentrum ska läggas ned. Det är naturligtvis tråkigt för de som har sina tjänster där.

Jag berättar förl Abedin att jag har hört att han var en av de som följde med på Levande historias studieresa till Polen och skulle vilja ställa några frågor till denna artikel.

– Javisst, det går bra! Vad vill du veta? svarar han.

Jag nämner att jag har varit i kontakt de personer jag nämnt tidigare och att jag fått höra att ett par ungdomar från föreningen han är ordförande i också var med.

– *Kan du berätta lite om dina upplevelser från resan?, frågar jag.*

– Absolut. Resan var mitt livs resa! börjar han med att säga. Den har förändrat mig som människa. Jag har fått en annan respekt och förståelse för vad Förintelsen innebar och förstår bättre romernas lidande. Man uppmärksammar inte denna delen av Förintelsen. Judarna som dödades och drabbades ska man absolut synliggöra, men man glömmer romerna helt.

– *Vad minns du särskilt eller vad var svårast eller jobbigast tyckte du?*

– Det jobbigaste var i Birkenau, där man dödade alla romerna den 2 augusti. För att jag har varit med och uppmärksammat dagen men aldrig vetat var det låg och hur det såg ut där, säger Abedin.

– *Vad tänkte du när du kom dit?*

– Jag reagerade över hur stort det var. Vid ingången där tågen kom in så såg man nästan inte slutet, på andra sidan där ugnarna var. Och så var vi där under sommaren men tänk hur olidligt det måste ha varit, också på vintern. Och jag är ju av en yngre generation och kunde inte förstå hur det var på plats, med slavar, tortyr, folk som blev skjutna, massmördade och lukten i barackerna eller att se i källaren där fyra personer skulle stå i ett litet mörkt rum tills de dog. Hur kunde göra så mot människor!? nästan ropar han i telefonen.

– *Hur klarade ni av alla intryck och sen hade du också med dig två ungdomar?*

– Dan (Hultqvist reds.anm) är väldigt duktig berättare. Också Mia (Taikon reds.anm.) berättade om romska personliga berättelser. Och höra berättelser, kunna ställa frågor och höra lärarnas frågor, hur de tänker, och att det fanns tid för reflektion och diskussioner var väldigt viktigt. Jag har aldrig varit så ledsen i mitt liv. I flera dagar efter jag kom hem så började jag nästan gråta när någon frågade och jag började berätta. Ja, det gör jag nästan nu med, säger han. Och ungdomarna pratade vi väldigt mycket med för det var så känslösamt. I skolan fick de inte lära sig om andra än judar när det handlade om Förintelsen och de blev väldigt berörda och behövde samla sig. De lärde sig väldigt mycket och en av dem började att skriva sina upplevelser. Vi kanske ska publicera reseberättelsen om vad hon var med om och kände på resan, säger han.

– *Vad har resan lett till för din del?*

– Jo, direkt när jag kom hem så tog jag kontakt med samordnaren i kommunen om Förintelsens minnesdag den 27 januari, att vi måste anordna något då i Gävle. Sedan ska vi också lämna in ett medborgarförslag om att kommunen den 27 januari varje år uppmärksammar även romer.

– *Då blev det trots att det var känslomässigt jobbigt, en bra resa? Hur fick ni veta att det organiserades en studieresa?*

– Mia (Taikon reds. Anm) ringde mig och berättade om studieresan och gav mig en bakgrund. Hon gav mig en förfrågan om någon från vår föreningen ville komma med, som ville lära sig mer om Förintelsen och romer, och om vi hade några ungdomar som kunde följa med. Jag sade till Mia att vi fick tala om det i föreningen och flera ungdomar var intresserade och till slut valdes två ut. Och jag blev överlycklig för att hon ringde och frågade för jag har velat göra en sådan resa men har inte vetat hur jag skulle göra. Jag har hört att block 13 (där romanifolk placerades reds. anm.) var stängd och visste inte vart jag skulle vända mig. Om det finns några organisationer.

- Du sade att du har velat åka till Polen men inte veta hur. Hur tänker du nu?, frågar jag.
- Vi funderar hur vi kan planera att göra en resan själva. Nu ska vi se om vi kan få pengar för att åka med våra medlemmar. Det är en ekonomisk fråga. Har man ekonomi, vem ska man ta kontakt med? Ingen organisation som jag känner till ordnar sådana resor i Polen. Och att vi också får guidning på svenska är viktigt, det var så fantastiskt att allt var på svenska, för det är ju ändå vårt förstaspråk. Att få lämna blommor och visa respekt, tänka på offren och hålla tyst minut var väldigt häftigt.
- Är det något mer du tänker på?
- Ja faktiskt det här med antizigansimen verkar öka. Och Dan berättade att Nürnberglagen först bara handlade om judar, men folket i Tyskland ville att romer också skulle vara med. Jag är orolig för framtiden när jag tänker på det, avslutar Abedin.

Vy från Auschwitz-Birkenau där de ankommande fångarna lastades av från tågen. Foto Jon Pettersson

Bakgrunden till att resorna organiseras är att Levande historia har i uppdrag att anordna utbildningar och att sprida kunskap om Förintelsen. För lärare är resan en form av kompetensutveckling eller fortbildning, vilket är något som lärare ska få löpande. Modersmåslärarna far mellan olika skolor för att hålla sina lektioner och träffar förstås liksom brobyggarna lärare som arbetar på de olika skolorna där de är verksamma. Idén är att de ska väcka intresse för ämnet och bidra till en ökad kunskapsspridning kring romer som offer för Förintelsen.

- I praktiken är det svårt att få med modersmåslärare på resorna. Deras tjänster och anställningsvillkor försvårar ofta saken. Det kan vara svårt att få åka på arbetstid, vilket är viktigt eftersom man exempelvis är försäkrad då. Om man tar semester åker man iväg på resan obetald och oförsäkrad. En återkommande anledning till att man nekas att resa på arbetstid är att cheferna (för modersmåslärarna; reds. anm.) inte ser någon koppling mellan modersmålsundervisningen och fördjupning kring Förintelsen, säger Mia Taikon

Avresedatum för årets resa var den 30 augusti. Två grupper med 27 personer, med guiden Dan Hultqvist och Levande historias Mia Taikon inräknade, reste med tidiga morgonflyg från Arlanda respektive Landvetter. Efter ankomsten i Polens huvudstad Warszawa tog resan fart på allvar. Innan man reste hem igen den 4 september så skulle man hinna med att besöka ett stort antal platser. Elin Thomasson som är intendent på Sveriges museum om Förintelsen var en av deltagarna och jag ringde även henne. Jag ville höra lite mer om hur hon som deltagare på resan fick hade att berätta om sina upplevelser. Hon berättar för mig att första stoppet på resan blev i Warszawas getto. Senare på resan besökte man också getton i Łódź och i staden Lublin, två platser där

massavrättningar av romanifolk hade ägt rum och förintelselägren Majdanek, Chernow och Auschwitz-Birkenau samt orten Tarnow, som jag sedan tidigare vet har ett museum med en utställning om romanifolks kultur. Från Tarnow följde man en rutt som följde med romanifolk reste längs fram tills att de blev infångade och avrättades. Resan gick i en rask takt och det var väldigt mycket tid i bussen. Elin säger att det var väldigt känslomässigt att få besöka platserna och höra Dans berättelser om vad som hade hänt på de olika platserna. Vid varje stopp hölls också kortare ceremonier.

– Vi lade ned blommor och någon av deltagarna fick säga några ord. Flera av de romanitalande deltagarna sade något på romanes och det tyckte jag gav ett band till historien, säger Elin.

I vårt samtal berättar hon att Mia Taikon gjorde ett fantastiskt arbete. Hon såg till så att allting funkade och att alla hade det bra. Sådant är ju oerhört viktigt när man befinner sig i ett så känslösamt sammanhang som när man besöker platser där oräkneliga människor en gång utsattes för obeskrivliga grymheter och mördades. När jag senare talar med Mia säger hon själv att det är viktigt att få en bra grupp att resa med och att man behöver få dem att känna sig som en grupp. I samtalet med Elin Thomasson kommer vi in på mina egna erfarenheter. Genom åren har jag besökt flera koncentrationsläger, både i Polen, Tyskland och i andra länder. Jag nämner för henne att jag tycker mig se att man i sammanhang som handlar om Andra världskriget och Förintelsen i väldigt hög grad fokuserar på vad som hände i Polen och Östeuropa. Vad som skedde i Tyskland och i andra västeuropeiska länder, förutom att man stiftade lagar och samlade in alla naziregimens så kallade "oönskade element", det talar man inte lika mycket om. Det finns förstås en väl utbyggd infrastruktur kring dessa platser i Polen och de har en särskild plats i historien. Men ett alltför starkt fokus på dessa händelser och platser osynliggör också på sätt och vis många andra händelser och platser. När vi talar om olika perspektiv av Förintelsen så kan vi bara konstatera att det är synd att det inte finns liknande resor till andra platser.

När och hur det bestämdes att resan skulle bli av och vilka som kunde anses få följa med har jag trots mina samtal med organisatörerna inte fått någon riktig klarhet i. Men så var det ju också ganska länge sedan allt skedde och sedan dess det varit både semestrar och många andra arbetsuppgifter att klara av. Trots att man kunde genomföra resan med fullt antal deltagare kan man kanske tycka att det är lite olyckligt att resan inte nämndes när vi träffades under vintern och våren.

Sveriges museum om Förintelsen har en dialoggrupp där såväl jag själv som Dan Hultqvist och Mia Taikon deltar. Då företräder förvisso inte Mia myndigheten Levande historia utan föreningen É Romani Glinda, men i ljuset av vad hon berättat för mig så verkar det finnas en del utmaningar kring att få med just romska deltagare. Mot bakgrund i detta skulle dialoggruppens medlemmar sannolikt kunna vara behjälpliga med att sprida information om att resan skulle bli av. Alltså så som ISOF:s tjänsteperson skrev om resan till mig eller när Mia ringde och talade med Abedin Denaj. Dialoggruppen består av personer från organisationer och från myndigheter. Ja faktiskt så har vissa av dem rentav dubbla roller och ibland vet man inte var gränserna går mellan dem. Sammantaget ingår deltagarna i många olika nätverk som torde vara relevanta att sprida information om resan genom. Varken jag eller någon av de medlemmar ur dialoggruppen jag har talat med kan erinra sig att resan skulle han nämnts vid våra möten.

Dialoggruppen består av Mujo Halilovic, som är verksamhetschef för Malmö stads Romskt informations- och kunskapscenter (RIKC), Djura Ivanov från Irisskolan i Malmö, Domino Kai som deltar som föreläsare för Sveriges internationella Roma filmfestival men annars har en tjänst vid ISOF:s Språkcentrum romska och inom ett regeringsuppdrag som Södertörns högskola har fått. Robert Brisenstam deltar i egenskap av sig själv, vilket han ofta gör i referensgrupper, men han skriver ibland även här i Drabbrikan och representerar även Frantzwagner Sällskapet i vissa sammanhang. Arvid Bergman är Drabbrikans ansvarige utgivare. Berith Kalandar är lärarinna och dotter till Hanna Brezinska Dimitri – en av de Förintelseöverlevare som kom till Sverige med de vita bussarna – och hon har varit väldigt värdefull för museet, som i utställningen Sju liv porträtterar modern Hannas livsöde. Slutligen är även È Romani Glindas tämligen välkände Fred Taikon medlem i dialoggruppen. Han verkar sedan många år i sammanhang som rör minoriteten romer. Inte sällan genom samverkan med olika myndigheter, museer och kulturinstitutioner.

Spridningen som denna lilla grupp skulle kunna bidra till borde med andra ord vara enastående. Men samtidigt kan jag förstås tänka mig att ett alltför högt antal sökande till ett ganska begränsat antal platser inte heller vore lämpligt. Sådant skulle kunna bli svårhanterligt och det är dessutom också tråkigt att behöva meddela någon att han eller hon har gallrats bort bland de sökande. Och när allt kommer omkring så lyckades Levande historia trots allt fylla platserna utan hjälp från andra denna gång.

Jon Pettersson

Länkar:

<https://www.levandehistoria.se/kalendarium/studieresa-forintelsens-romska-minnesplatser-i-polen>
(2024-09-01)

<https://www.levandehistoria.se/wp-content/uploads/2023/05/Folkmordet-pa-romer-under-Forintelsen-mindre.pdf> (2024-09-01)

Svanarna i Wien

Av Robert Brisenstam

En middagsanekdot

Under den gångna sommaren hände det sig att jag hade förmånen att äta middag med några rumänska vänner. Vårt samtal, som handlade om allehanda ting, flöt med tiden in på anekdoter om hur privatpersoner kan bli bemötta av myndigheter i Rumänien. Vi konstaterade att det kanske hade skett en liten förskjutning i hur anställda i lokala och statliga institutioner bemöter oss vanliga dödliga när vi kommer för att uträtta ett eller annat ärende eller bara ställa en enkel fråga. Det sades mig att till skillnad från förr lär utlänningar numera bli bättre behandlade av myndigheter i Rumänien än rumänerna själva. Detta skulle bero på att rumänerna vill visa sig från sin allra bästa sida, vilket i sin tur skulle bero på ett mindervärdeskomplex. Årtionden av negativ nyhetsrapportering i övriga Europa om tiggeri, människohandel och korruption skall hos rumänerna ha skapat ett behov av att motbevisa fördomar. Framförallt handlar det om att visa att det är skillnad mellan etniska rumäner och rumänska romer. Som exempel på detta berättade en vän en anekdot för mig. I Wien skall det förr ha funnits ett större antal svanar. Dessa minskade vid en tidpunkt snabbt i antal och i Wien började folk säga att svanarna hade "blivit uppätta av rumänerna". Personer med rötterna i den etniskt rumänska majoritetsbefolkningen värjde sig dock mot detta med argumentet att det inte alls var rumänerna som jagade svanar i Wien. Istället skulle det vara de så kallade "zigenarna", som enligt majoritetsrumänerna inte skulle vara rumäner. Österrikare och andra lär då ha sagt att även de rumänska romerna var rumäner eftersom de ju kom från Rumänien. Alltså skall det fortfarande allmänt ha ansetts vara rumänernas fel att svanarna i Wien nästan jagades till utrotning.

Romer, rumäner och svenskar

Anekdoten skildrar hur majoritetsrumäner tar avstånd från sina romska landsmän genom att framhäva sig själva som "genuina" rumäner, som i kraft av sin etnicitet skulle ha bättre rätt till Rumänien än andra folkgrupper, i synnerhet romer. Denna inställning omfattas naturligtvis kanske inte av alla rumäner, men jag har stött på den förr. Till exempel på en kyrklig konferens i Vatikanstaten sommaren 2014 på ämnet katolsk själavård bland romer.¹ Under konferensen förfäktade jag idén att man skall lägga bort begrepp som "Gypsy" och "Zigeuner" och istället använda romska självbenämningar. En italiensk präst som var befattningshavare i det påvliga råd i Vatikanstaten som arrangerade konferensen svarade instämmande att italienskans ord "zingaro" är mycket belastat med negativa konnotationer. Jag blev dock motsagd av en rumänsk präst som bl.a. menade att bruket av benämningar som t.ex. engelskans "Roma" på romer hade lett till att romer felaktigt förväxlas med rumäner, som på engelska kallas "Romanian" i singular. Samma sak hade en viss ledamot av Rumäniens parlament, Silviu Prigoană, i åtanke när han år 2010 försökte förmå parlamentet att anta en lag som skulle ålägga alla rumänska

¹ Konferensen handlade även om att förbereda 50-årsfirandet år 2015 av påven Paulus VI:s möte med 3 000 romska pilgrimer i Pomezia utanför Rom 1965. Detta firande ägde rum i form av en vallfärd och särskild audiens med påve Franciskus i oktober 2015.

myndigheter att i formella sammanhang kalla romer "țigan" istället för "rrom" (som på rumänska ofta stavas med två r för att skilja romer från rumäner som kallas "român" i singular). Nämnas i sammanhanget bör att parlamentsledamoten genom samma lag ville förbjuda att sammankoppla ordet "țigan" med negativa konnotationer.²

Att rumänska romer kallas "rumäner" i Storbritannien, Spanien och andra länder i Västeuropa beror dock förmodligen inte på någon förment förväxling med etniska rumäner. Det beror istället med all sannolikhet på att rumänska romer kommer från just Rumänien och att alla som kommer från Rumänien är rumäner, antingen i kraft av sitt medborgarskap i rumänska staten eller i kraft av att de är födda och uppvuxna där och talar rumänska som ett av sina hemspråk. Samtidigt finns det ju en folkgrupp som heter "rumäner" oavsett individernas medborgarskap och födelseort. Det finns till exempel rumäner i Ukraina som har bott på samma ställe i generationer. Det är dessa, det vill säga de som tillhör den etniska gruppen rumäner, som man ibland kallar "etniska rumäner" eller "majoritetsrumäner" eftersom de utgör majoriteten av Rumäniens befolkning, vid sidan av minoritetsfolken romer, ungrekar m.fl.

På samma sätt kan man tala om Sveriges befolkning. Man skulle kunna säga att den är svensk som har medborgarskap i svenska staten, oavsett språk, identitet eller födelse- och bostadsort. Ur en annan synvinkel skulle man kunna säga att den är svensk som bor i Sverige, oavsett medborgarskap. Ett annat perspektiv är att säga att den är svensk som tillhör den etniska majoritetsbefolkningen i Sverige. När man kommer så här långt i diskussionen vid exempelvis fikabord på svenska arbetsplatser händer det inte sällan att någon invänder med orden "Men vad är svenskt!" Ja, vad är egentligen svenskt? En aspekt av svaret på en sådan fråga skulle kunna vara att alla människor är människor och att etnicitet är en del av människans identitet. Alla har alltså en etnicitet, även de av Sveriges invånare som inte tillhör nationella minoriteter, urfolk eller invandrade folkgrupper. I våra dagar kan man få intrycket att etniciteten på ett sorgligt sätt tillmäts alldeles för stor betydelse och att folk kategoriserar och bedömer både sig själva och sin omvärld utefter denna enda del av den mänskliga identiteten. Hur det än förhåller sig med detta borde det logiskt sett finnas en folkgrupp som heter "svenskar" och vars identitet och kultur definieras på samma sätt och utefter samma kriterier som andra folkgrupper, vilka dessa sätt och kriterier nu än må vara. Vilka är det annars som i sammanhang rörande minoriteter och urfolk har kallats "majoritetsbefolkning" eller "storsvenskar" och som inte sällan beskriver sig själva med orden "jag är ursvensk" när de får frågan om sitt ursprung? En grundläggande förutsättning för att en eller annan grupp skall anses vara i minoritet är ju att det finns en majoritet. I förhållande till vilken folkgrupp som utgör en majoritet i Sverige är det som de nationella minoriteterna kan definieras som just "minoriteter" om inte i förhållande till den grupp som på ett enkelt sätt skulle kunna kallas "(etniska) svenskar"?

Resande, romer och svenskar

Ett problem med detta resonemang är att bruket av begreppet "svensk" som benämning på en av Sveriges folkgrupper kan uppfattas som exkluderande i förhållande till andra folkgrupper i landet, det vill säga som ett slags markering att dessa människor inte skulle höra hemma i landet eller vara ett slags andra klassens medborgare. Det är naturligtvis djupt problematiskt och fel om begreppet "svensk" används på det sättet. Vad man måste ha i åtanke är dock att det är skillnad på att ha en viss etnicitet å ena sidan och att å andra sidan ha ett visst medborgarskap eller en viss födelse- eller bostadsort. Viktigt är också att etniciteten "svensk" inte

² <https://adevarul.ro/politica/prigoana-vrea-sa-impuna-prin-lege-denumirea-de-1111042.html> 2024-09-19.

innebär en bättre rätt till landet eller staten bara för att denna folkgrupp är i majoritet. Landet och staten måste vara lika obundna i förhållande till majoriteten som till minoriteterna eftersom Sverige är lika mycket hemland för oss alla.

Resultatet av detta är att till exempel resande, som är en grupp inom den nationella minoriteten romer, visserligen är svenskar, men att vi samtidigt inte är svenskar. Det vill säga att vi är svenskar i den bemärkelse att vi kommer från Sverige, har levt här i hundratals år, är medborgare och talar svenska som ett av våra modersmål. Samtidigt är vi inte svenskar i den bemärkelse att vi skulle tillhöra den etniska majoritetsbefolkningen. Vi har vår egen identitet, vårt eget språk romani, eller romano som många säger, och en egen kultur. Vår romani, som kallas svensk romani, är en av många varieteter av romani och således en del av en större helhet. I den svenska minoritetspolitiken går denna helhet under den träffande benämningen "romani chib". Vår kultur är en av många kulturtraditioner inom den romska kultursfären. Resande är en av många romska grupper och kan därför utan några som helst problem gå under den svenska benämningen "romer".³

Nu är det dock förmodligen så att en eller annan läsare sätter kaffet i vrångstrupen. De romska grupper vars förfäder kom till västra, centrala och norra Europa för fem-sex sekler sedan använder, som bekant, inte begreppet "rom" som självbenämning oavsett om det är romanins "rom", engelskans "Roma" eller svenskans "rom" som avses. De använder andra ord såsom "sinti", "manousche", "resande" etc. Till skillnad från romanins "rom" kan dock engelskans "Roma" och svenskans "rom" användas som paraplybegrepp för alla romska grupper oavsett självbenämning. Detta är tveeggat eftersom man å ena sidan går över huvudet på vissa människor samtidigt som man å andra sidan gör detsamma som man gör när man använder begrepp såsom "européer" eller "afrikaner", det vill säga att man buntar ihop alla möjliga personer oavsett deras självbenämningar på grund av att de råkar dela vissa gemensamma nämnare. Samma sak gör man med Rumäniens alla invånare när man kallar allihop "rumäner" och med Sveriges invånare när man kallar allihop "svenskar". Så vad är problemet med att kalla alla personer tillhörande romska grupper "romer" på svenska?

Ett av problemen ligger i att "rom" inte är en självbenämning för resande vare sig på romani eller svenska. Ett annat problem är att det svenska begreppet "rom" tyvärr har uppfattats och använts av alla möjliga människor på ett sätt som exkluderar resande och förnekar resandes romskhet eftersom gamla fördomar från 1900-talet lever kvar som gör gällande att resande skulle vara etniska svenskar snarare än romer. Ett tredje problem är den allmänna tendensen i Sverige att använda begreppet "resande" om alla människor som har levt eller lever ett kringresande liv, oavsett deras etnicitet. I ljuset av detta kan man säga att bruket av "rom" som benämning på alla romska grupper inklusive resande av många resande uppfattas på ett sätt som att bli kallad "Pelle" när man egentligen heter "Kalle" eller att bli överkörd och osynliggjord som ett slags paria. Samtidigt är ju det svenska begreppet "rom" bara ett paraplybegrepp som öppnar upp för att enkelt beskriva en mångfald av grupper som har mycket gemensamt, på samma sätt som man kan tala om svenskar, spanjorer och ryssar som européer oavsett vilken känsla av samhörighet som finns.

På romani kallar resande ofta personer som inte är romer "buro", vilket översatt till svenska blir "bonde". När resande talar svenska hör man dem således ofta kalla de etniska svenskarna "bönder". När jag var ung slog det mig att jag inte borde göra detta, eftersom "bönder" kan upplevas som negativt av dem som resande omtalar på detta vis. Alla som kallar mig och andra romer "tattare" eller "zigenare" har inte onda avsikter. Icke desto mindre upplever jag dessa ord som negativt laddade, bl.a. eftersom de objektivt sett har en negativ laddning. Vill inte jag att andra benämner mig med begrepp som jag uppfattar som negativa, t.ex. "tattare" eller "zigenare", bör väl inte heller jag använda benämningar på mina medmänniskor som är eller kan uppfattas som

³ Enligt min mening kan man också använda begreppet "romanifolk" som synonym till begreppet romska grupper.

negativa. Låt den gyllene regeln råda; allt som jag vill att andra skall göra för mig skall jag göra för dem. Av denna anledning upphörde jag att kalla icke-romer "bönder" och började istället kalla dem för "svenskar" eller andra etnonymen beroende på vilken identitet de hade. På grund av mina livserfarenheter som född in i en resandefamilj, mina erfarenheter av människor tillhörande andra romska grupper och kunskaper om den världsvida romska minoriteten och romani, har jag i över tjugo år använt det svenska begreppet "rom" som en av mina självbenämningar och som benämning på alla romska grupper och individer i världen. Detta betyder inte att jag har slutat använda "resande". Tvärtom: är man resande är man automatiskt rom på samma sätt som man per automatik och utan problem kan kalla sig svensk om man bor eller har medborgarskap i Sverige eller rumän om man bor i eller har medborgarskap i Rumänien. Mitt bruk av "rom" som en självbenämning har inte uteslutit att jag också använder "resande", "tavring", skijonare eller andra självbenämningar specifika för resande ("tavring" och "skijonare" är ord i svensk romani). Det beror på vilket sammanhang det rör sig om samt om jag vill säga något om romer i allmänhet eller om min specifika romska grupp i synnerhet.

Det ena utesluter inte det andra - olika begrepp på olika nivåer

Att kalla sig det ena utesluter alltså inte det andra. Jag är rom *eftersom* jag är resande och eftersom ingen annan romsk grupp är mer eller mindre genuint romsk än resande. Att olika romska grupper har utvecklats olika och har olika kulturtraditioner är en annan sak. "Rom" fungerar för mig som ett slags nationalitetsbeteckning på samma sätt som "svensk" men även för att ge uttryck för min uppfattning om en gemensam romsk kultursfär, historiska och språkliga likheter och en känsla av samhörighet som jag bibringades under min uppväxt, utan att för den skull blanda ihop min egen romska grupp med andra. Om någon frågar mig om jag är svensk (och då menar i bemärkelsen att jag kommer från Sverige eller är svensk medborgare) svarar jag jakande. Det kan samer, finnar, tornedalingar, judar och alla andra som kommer från Sverige också. Detta betyder inte på något sätt att man förnekar sin etnicitet. Om någon frågar om min bakgrund kan jag även svara "smälänning" och detta utan att någon tycker att det krockar med det jag säger om jag kallar mig "svensk". Inte heller innebär bruket av "svensk" att jag som smälänning påstår mig vara stockholmare.

På samma sätt förnekar ingen resande sin identitet eller sin kulturella särart inom den romska kultursfären genom att kalla sig själv "rom" och man påstår inte heller genom bruket av detta svenska ord att man skulle tillhöra någon annan romsk grupp än resande. "Rom" på svenska är ju inte förbehållet kelderash, kale, resande, arli eller någon annan specifik romsk grupp utan är en allmän paraplybenämning på alla romska grupper. Att vara svensk och smälänning samtidigt är fullt möjligt och dessa bägge delar av en människas identitet skall inte ställas mot varandra. "Svensk" och "smälänning" berör två olika delar av människans identitet; nationen respektive regionen. "Rom" (på svenska) och "resande" berör två olika saker i en och samma persons identitet utan att krocka med varandra: att man tillhör den världsvida romska kultursfären eller minoriteten samt vilken del av den man tillhör. På samma sätt är medborgarskapet – det vill säga nationaliteten – inte detsamma som etniciteten. Nationella minoriteter är nationella minoriteter bl.a. på grund av att de är en del av landets inhemska befolkning som helhet, inte därför att de hävdar medborgarskap i andra länder. Samtidigt skall inte människors eller grupperns särart förnekas eller människors självbenämningar ratas. Att göra som människorna i anekdoten om svanarna i Wien, det vill säga påstå att romer inte är rumäner och därmed likställa etnicitet med nationalitet, eller att göra som man gjorde i Sverige på 1900-talet och påstå att resande inte är en romsk grupp, innebär i förlängningen att säga att de utpekade inte skulle höra till den gemensamma helheten, att deras bidrag till samhället och historien egentligen inte tillhör dem utan andra och att de av någon anledning inte skall räknas. Att resande under 1900-talet kom att ses som en icke-romsk grupp har än idag konsekvenser, bl.a.

svårigheterna att få gehör för att romsk historia i Sverige före 1900-talets början i mångt och mycket är just resandes konkreta historia, våra konkreta och dokumenterade förfäders historia och i förlängningen att romsk historia i Sverige inte bara handlar om förföljelser och lidande. Ett flagrant exempel är professor Dick Harrissons artikel i Svenska Dagbladet den 30 mars 2016 där han pratade i nattmössan när han skrev att de romer som lever i Sverige idag skulle vara ättlingar nästan uteslutande till personer som kom hit till landet under 1900-talet.⁴ Ett annat exempel är de svårigheter att nå fram som man kan stöta på när man försöker nyansera bilden av de personer av romskt ursprung som levde i Sverige förr, däribland att en hel del av dem genom sina yrken bidrog på ett avsevärt sätt till lokalsamhällets ekonomi och hela landets ekonomiska och kulturella blomstring.

Bekräftande språkbruk gynnar sammanhållningen människor emellan

Begrepp som "rom", "rumän" och "svensk" bör inte användas på ett sätt som leder till att man förnekar att det finns minoriteter eller mångfald inom den grupp man avser. Att säga att alla som bor i Sverige är svenskar är bra om man gör det i syfte att inkludera, ge ett erkännande eller ta vara på det människor har gemensamt och därmed föra människor närmare varandra. Om man med uttrycket "alla som bor i Sverige är svenskar" dock syftar till att förneka exempelvis de nationella minoriteternas existens eller särart, eller lyfta upp en folkgrupp som varande mer mänsklig eller bättre än andra, skadar man sina medmänniskor eftersom man då angriper dem på grund av deras identitet. Ett slående exempel på detta är – återigen – hur resande har omskrivits och kategoriserats i Sverige under 1900-talet, inte minst i det att stat och forskare förnekade att vi är en romsk grupp och istället valde att se andra romska grupper som mer romska än vi och i praktiken gjorde dem till en schablon för hur romer tänktes vara.

Det finns också människor som menar att man splittrar ett land och dess befolkning om man bejakar landets minoritetsgrupper genom att kalla dem vid namn. Enligt denna uppfattning borde alla människor som tillhör Sveriges nationella minoriteter endast kalla sig svenskar och inte öppet kalla sig "romer", "finnar" o dyl. Enligt min mening förhåller sig saker och ting dock på motsatt vis rörande landets och befolkningens sammanhållning. Om människor som tillhör nationella minoriteter eller invandrargrupper inte kan leva öppet med sin identitet och kalla sig "romer" eller annat som beskriver deras etnicitet, samtidigt som majoriteten kan kalla sig "svenskar", riskerar man att förtrycka dem som tillhör minoriteterna eller invandrargrupperna. Man riskerar också att skapa en känsla av att inte vara en fullvärdig medborgare bara för att man tillhör en annan folkgrupp än majoriteten. Detta i sig kan mycket väl föranleda splittring i ett lands befolkning eftersom "vi-känslan" på ett effektivt sätt urholkas. Om jag ständigt får höra att jag inte tillhör eller inte duger sådan jag är kommer jag antingen att gå en mental undergång till mötes i en osund vilja att bli accepterad till det höga priset av min själ. Eller så kommer jag att helt enkelt gå min egen väg, undvika "den andre" och kultivera det som skiljer mig från den som inte vill kännas vid mig, sådan jag är, till det höga priset av förlorad samhörighet, gemenskap och nästankärlek i förhållande till mina medmänniskor. I bägge fallen riskerar jag att till slut, på ett eller annat sätt, sparka bakut.

Kan alla som tillhör romska grupper i Sverige kalla sig "svenska romer"?

Förhållandet mellan romer och etniska rumäner, förhållandet mellan romer och etniska svenskar samt förhållandet mellan resande och övriga romska grupper i dagens Sverige liknar varandra men är inte identiska

⁴ <https://www.svd.se/a/Aonz/varfor-behandlades-romerna-sa-illa> 2024-09-07.

med varandra. De olika förhållandena skall inte förväxlas med varandra. En sak de dock har gemensamt är att alla tre förhållanden kännetecknas av ett slags spänning och negativa känslor, ett slags hatkärlek som ger upphov till ömsom känslor av gemenskap och erkännande, ömsom känslor av uteslutning, bortstötning och förnekelse av en sådan natur som framkom i anekdoten om Wiens uppätta svanar.

En annan vinkling på detta är hur man kopplar samman romer och länder. Under min studietid i Uppsala hände det att min hustru och jag började umgås med ett par romska familjer från Rumänien. Familjerna, som var nära släkt med varandra, bodde i några bilar på Katedralskolans parkering när denna ännu saknade bommar. En av personerna vi träffade försörjde sig genom att arbeta i snabbmatsrestaurang medan andra spelade musik eller tiggde. Min hustru och jag förklarade att vi är romer och våra vänner frågade mig en dag vilket slags rom jag är. De frågade "rom schvediano san?", det vill säga "är du svensk rom?". Jag svarade nej, eftersom benämningen "svensk rom" i Sverige har blivit reserverad (paxad) för åtta valakisk-romska släkter som invandrade till Sverige kring sekelskiftet 1800-1900. Då frågade mina vänner "rom finlandezo san?", det vill säga "är du finsk rom?". "Na", svarade jag, det vill säga "nej". "So san?" frågade de då, det vill säga "vad är du?". Jag svarade "me sim romano rom", det vill säga "jag är en romsk rom". "Romano rom" kan för vissa romer betyda "traditionell rom". Bland resande används ibland "romano" som benämning på romani-språket eller som självbenämning eller översättning av "resande" till romani. Vad jag dock ville förklara är att jag bara är jag och vad jag tycker: ja, jag är rom tillhörande en grupp som heter resande och romer är romer oavsett land.

Eftersom romska grupper i Europa oftast har en långvarig historia i de länder i vilka de lever, vilket avspeglar sig i de romska kulturtraditionerna och i romani-varieteterna, ligger det nära till hands att tala om exempelvis romer i Rumänien som "rumänska romer" och romer i Sverige som "svenska romer". Eftersom "svenska romer" dock är ett begrepp som i Sverige bara avser vissa av romerna i landet kan man inte kalla alla romer i Sverige "svenska romer" utan att riskera att ställa till med förvirring rörande vem som är vem. Den som kallar sig "svensk rom" riskerar nämligen automatiskt att tolkas som att han eller hon påstår sig tillhöra någon av de åtta valakisk-romska släkter som invandrade till Sverige kring sekelskiftet 1800-1900, även om han eller hon inte gör det utan bara vill signalera att han eller hon är rom från Sverige.

Olika länders romska minoriteter är ofta heterogena, så det finns anledning att tänka på hur man uttrycker sig om man vill vara vetenskapligt korrekt och dessutom visa sina medmänniskor hänsyn. Samtidigt är det iögonfallande att romer som lever i Sverige inte kan säga att de är "svenska romer". För dem som tillhör de släkter som i Sverige oftast kallas "svenska romer" har denna benämning säkert betydelse för deras identitet och det skall naturligtvis respekteras (jag hörde dock en man ur denna gemenskap hålla en föreläsning vid Uppsala universitet en gång och han förklarade att han och hans anhängare som självbenämning använder "ryska zigenare"; jag har inte dubbelkollat om alla hans anhängare håller med honom). Det är dock problematiskt om inte också resande skall kunna kalla sig "svenska romer". Dels eftersom alla romer i Sverige är "svenska romer" i bemärkelsen att vi lever här och dels eftersom resande är "svenska romer" i bemärkelsen att vi har levt här i minst 400 år och utgjort ca 95 % av Sveriges romer in på mitten av 1900-talet. Under de senaste åren har jag själv valt att inte korrigera mina medmänniskor när de kallar mig "svensk rom" på svenska, "rom suédez" på rumänska eller "Swedish Roma/Swedish Romani" på engelska. Eftersom jag är resande är jag rom i det svenska ordets betydelse och i bemärkelsen att jag ingår i den nationella minoriteten romer. I och med att jag är man tillhörande en romsk grupp och är gift är jag rom eftersom "rom" på romani betyder "man med romsk bakgrund" respektive "make". Eftersom jag är född i Sverige, är svensk medborgare, min släkt har levt här i århundraden etc. är jag svensk. Eftersom jag är rom i och från Sverige kan jag utan problem kalla mig svensk rom.

Komplicerad terminologi föranleder begreppsförvirring

Detsamma gäller romerna i Rumänien oavsett om de äter upp alla svanar i Wien eller inte, oavsett om denna anekdot är en skröna eller inte. De är rumäner precis som alla andra människor som bor eller har medborgarskap i Rumänien. De är dock även romer och detta borde respekteras precis som att det skall respekteras att rumänska ungrare, rumänska tyskar och etniska rumäner har sina respektive etniciteter och samtidigt delar ett och samma land. Varför ställa dem mot varandra istället för att se det som förenar? Eller varför bara inte slappna av?⁵ Naturligtvis kan det finnas behov av att man använder olika typer av formuleringar beroende på sammanhang för att man skall göra sig förstådd eller för att man skall kunna beskriva sig själv och sin omvärld. Men precis som alla romer i Sverige borde kunna kallas "svenska romer" borde alla romer i Rumänien kunna kallas "rumänska romer" utan att man för den skull varken stöter ut någon ur gemenskapen eller gör som Carl-Martin Bergstrand gjorde i boken "Tattarplågan: tattarna i svenskt folkliv" (N.J. Gumperts förlag 1942) när han på vissa ställen beskrev finnar på ett negativt sätt för att sedan påstå att "finnar" och "tattare" var samma grupp människor.

Ställer jag till med förvirring om jag kallar mig "svensk rom"? Kommer någon då att tro att jag hävdar släktskap med vissa valakisk-romska släkter? Kanske, kanske inte. Under mitt liv har jag stött på ett antal individer som inte känner till att man i Sverige i praktiken har reserverat begreppet "svenska romer" för vissa släkter. Skulle en undersökning göras om hur Sveriges befolkning definierar "svenska romer" är jag inte säker på att en majoritet skulle uppge att det rör sig om åtta specifika släkter.

Ställer jag till med förvirring om jag säger att resande är romer men att vi inte är svenskar? Javisst! Många resande skulle nog säga att vi inte är så annorlunda den folkgrupp som jag i denna artikel kallar "etniska svenskar". Detta är naturligtvis helt korrekt ur ett perspektiv eftersom vi har levt och utvecklats sida vid sida med svenskarna i århundraden. Samma sak skulle kunna sägas om romska grupper i Rumänien på grund av deras liv och utveckling sida vid sida med rumänerna. Ur ett annat perspektiv skulle jag dock påstå, delvis av egen erfarenhet, att det också är helt korrekt att säga att resande och etniska svenskar lever i helt olika världar, trots sitt månghundraåriga symbiosförhållande. Jag skulle påstå att detsamma gäller för olika romska grupper i Rumänien och etniska rumäner. Därtill skulle jag påstå att resande och andra romska grupper i olika delar av världen i vissa avseenden har mer gemensamt med varandra än med sina respektive icke-romska grannar. Saker såsom värderingar, självbild och uppfattning om omgivningen kan sammanfalla eller skilja sig åt avsevärt mellan människor beroende vilken grupp de tillhör.

Samtidigt är inte saker såsom specifika romska gruppers historia alla romers konkreta historia i den bemärkelse att exempelvis resande skulle kunna hävda att våra förfäder var slavar i Rumänien under den tid då romer hölls som slavar i de furstendömen som förgick den nuvarande rumänska staten. På samma sätt kan romer som inte är ättlingar till resandes förfäder aldrig hävda att våra förfäders historia är deras. Vidare ger de olika romska kulturtraditionerna och varieteterna av romani vid handen att det finns en mångfald som riskerar att osynliggöras om man använder paraplybenämningar, såsom begreppet "rom", på alla romska grupper i sammanhang då man istället borde använda specifika romska gruppers självbenämningar.

I det stora virrvarret av ord, begrepp och benämningar kan man inte annat än sucka över det faktum att terminologin i frågor som rör romska grupper är oerhört komplicerad och förvirrande, för att inte säga förvirrad

⁵ Samtidigt bör man inte bortse från att olika länder och folkgrupper har sina respektive problem och att dessa inte nödvändigtvis delas av andra länder eller grupper.

i sig själv. Terminologifrågorna är därtill infekterade och hämmar inte sällan på ett betydande sätt arbetet i frågor som rör olika romska grupper. En lösning på detta problem vore naturligtvis bättre utbildning för alla människor i frågor som rör den romska minoriteten.

Människan och hennes värdighet som utgångspunkt

Det viktigaste i allt detta är den enskilda människans värdighet. Varje mänsklig individ har i kraft av att vara människa ett oändligt värde och en okränkbar värdighet. Detta är utgångspunkten för de mänskliga rättigheterna. Begreppsfrågor, som jag ofta återkommer till – ja, nästan som en upphakad LP-skiva – är inte alltid de viktigaste. Många gånger har de dock en central roll och utgör utgångspunkt i exempelvis minoritetsfrågor. Hur man hanterar begrepp berör frågor som hur val man har ansträngt sig för att lära känna sina medmänniskor och deras situation. När jag var barn och gick i förskolan hade jag två kamrater som jag retades med. Vad de verkligen hette spelar ingen roll för denna artikel, men vi kan kalla dem Adam och Bengt. Jag började kalla Adam för "Bengt" och Bengt för "Adam". De bad mig att sluta men jag fortsatte retas. Till slut började Bengt att gråta och gick till vår lärarinna och klagade högljutt. Lärarinnan sade då till mig att sluta, varpå jag svarade att jag alltid hade kallat Adam för "Bengt" och Bengt för "Adam". Jag hade naturligtvis fel. Adam och Bengt hade rätt. Ens namn är kanske den bästa beskrivningen av vem man är och det skall inte kränkas. På samma sätt är det viktigt att människors självbenämningar respekteras. Detta är ytterligare en sida av begreppshanteringen; även om det är behändigt att kalla alla romska grupper "romer" måste utgångspunkten vara att respektera alla människors rättigheter och värdighet. Man kan inte tillskriva en individ eller en grupp ett namn bara för att det är praktiskt och gynnar ens egen lättja. De konkreta människor som saken berör måste stå i centrum.

Häri ligger att respektera även människors självbenämningar. Denna respekt måste vara konkret och yttra sig i verkliga handlingar. Det kan dock inte vara så att man härvid tar sin utgångspunkt i argument som "det känns rätt eller fel för mig" eller, ännu värre, "det här ordet eller begreppet betyder si eller så för mig". Nej, begreppshanteringen måste ta sin utgångspunkt i objektiv verklighet och begreppen måste användas så att enhet människor emellan gynnas och splittring undviks. Det som känns rätt för Adam känns kanske inte rätt för Bengt; vem av dem skall respekteras? Kanske känns ordet "idiot" rätt för mig som benämning på den som sitter bredvid mig på bussen och kanske känns "tattarjävel" rätt för honom som benämning på mig? Bägge två är dock objektivt sett fel. Därför måste vi helt enkelt lära känna varandra, söka det som är gemensamt – både för vårt eget och mänsklighetens bästa – samt försöka att tillsammans sträva efter att göra världen bättre. Häri ligger att kontinuerligt fortsätta lära oss nytt, att acceptera att orden inte alltid betyder vad vi vill att de skall betyda och att ständigt sträva efter att göra vår medmänniska gott, bl.a. genom att försöka sätta oss in i vad orden betyder, vem som heter vad samt varför, för att sedan försöka använda rätt begrepp i rätt sammanhang om rätt person.

Frantzwagner Sällskapet

Om oss

Vi stiftades 2013 i Helsingborg av ättlingar till Peter Frantzwagner/Frenswegener, som invandrade till Sverige via Danmark och Skåne under slutet på 1600-talet. Många av dagens resande, eller romanifolk, är på något sätt ättling till Frantzwagner och hans närmsta familj.

Vi verkar för att vi resande, såsom egen grupp inom den nationella minoriteten romer, ska ges möjlighet att åtnjuta våra språkliga och kulturella rättigheter. Rättigheter som vi har genom Europarådets ramkonvention om skydd för minoriteter, den Europeiska stadgan om landsdels- och minoritetsspråk samt den nationella minoritetslagstiftningen.

Vi verkar för att bevara och revitalisera det språkliga och kulturella arvet från våra förfäder.

Vi verkar för att bevara och sprida en nyanserad och rättvisande bild av vår historia.

Vi verkar för allas lika värde och mot diskriminering.

www.frantzwagner.org

Följ oss på Facebook! - [Facebook.com/frantzwagnerkettanepa](https://www.facebook.com/frantzwagnerkettanepa)

Frantzwagner Sällskapet är en ideell organisation som är öppen för alla som vill delta i verksamheten och som följer organisationens mål, syfte och stadgar. Vår målsättning är att alla delar av verksamheten och resultaten av dem ska vara kostnadsfria och tillgängliga för alla som önskar ta del av dem. Inget krav på medlemskap föreligger för att ta del av och delta i verksamheten. Ansökan om medlemskap skickas via kontaktformuläret på vår hemsida www.frantzwagner.org tillsammans med en redogörelse om på vilket sätt man kan verka inom organisationens verksamhet.